

Bir Şerh Dört Şârih: Eşrefoğlu'nun Kasîde-i Hayrân Şiirinin Şerhleri ve Bu Şerhlerin Âidiyeti Meselesi

Meliha YILDIRAN SARIKAYA*

Özet

Şerh edebiyatı, dinî tasavvufî Türk edebiyatı ürünleri arasında mühim bir yer tutmaktadır. En çok şerh edilen metinler, hususi bir dil ile söylenen ve şathiye olarak isimlendirilen şiirlerdir. XV. asrın mühim süfi şâirlerinden olan Eşrefoğlu Rûmî'nin "Kaside-i Hayrân" ismiyle tanınan şiiri de bir şathiye'dir. Bu zamana kadar Abdullah Salâhi-i Uşşâkî tarafından şerh edildiğini bildiğimiz bu şiirin başka şârihleri de olduğu tespit edilmiş, fakat sadece bir şerh metnine ulaşılmıştır. Bu makale Eşrefoğlu'nun şiirine şerh yazan müellifin kim olduğu sorusuna cevap aramaktadır.

Anahtar kelimeler: Eşrefoğlu, Kaside-i Hayrân, Salâhi, Şathiye, Şerh.

One Commentary Four Commentators: Commentaries of Eshrefoglu Rumi's Qaside-i Hayrân and the Question of the Authorship of these Commentaries

Abstract

Commentary (sharh) literature has a significant place in the Turkish religious-mystic literature. The most interpreted texts are the ones called shathiyyah, which are written based on a special style. "Qaside-i Hayran" written by Eshrefoglu Rumi, one of the most prominent Sufi poets of XVth century, is a shathiyyah. It has been known that there were other commentaries written about this poem which was known as glossed by Abdullah Salahî, however so far only one of those commentaries has been discovered. This article searches for answer to the question of the identity of sole commentator of Eshrefoglu's poem.

Key words: Eshrefoglu, Qaside-i Hayrân, Salâhi, Shathiyyah, Commentary (sharh).

Giriş

Edebî metinleri şerh etme geleneği, klasik şerh-i mütûn çerçevesini biraz zorlayan bir çizgiye taşınarak da olsa günümüze kadar devam etmiştir. Esâsen İslâm te'lif geleneğinde kendi başına bir tür olan şerh, herhangi bir saha içinde temsil kudreti yüksek olan temel metinleri, daha anlaşılır hâle getirmek maksadına hizmet eder. Mühim bir kısmı medreselerde ders ismi

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (melihasarikaya@gmail.com)

de olan mantık, belâgat, kelâm, felsefe gibi ilimlere dair eserlerin şerh edilmesi, yüzyıllar boyunca devam eden köklü bir geleneğin ürünüdür.¹ Ancak öncesine nazaran son iki asırda şerh, hâşiye, ta'lik, telhîs ve zeyl yazmak, neredeyse hükmünü ve devrini tamamlamış te'lif tarzları olarak telâkki edilmeye başlanmıştır.² Şerhlerle birlikte, bir metni ikmâl etmek, kısaltmak veya genişletmek maksadıyla kaleme alınan diğer tamamlayıcı yazma biçimleri, süreç içerisinde ait oldukları alana orijinal katkı sağlamayan metinler olarak görülmeye başlanmış ve dolayısıyla ciddî bir itibar kaybına uğramışlardır. Bir taraftan şârihler, okuyucuyu kendi kavrayışları istikametine çekerek tefekkür cehdini azaltmakla suçlanırken diğer yandan şerhler, orijinal eserden istifâdeyi kolaylaştıran metinler olmaktan ziyâde, okuyucu ile eser arasında bir engel şeklinde mütâlâa edilir olmuştur. Kısacası şerh literatürüne karşı özellikle felsefe ve dinî ilimler sahasında daha görünür hâle gelen tezyîf edici bir tutum gelişmiştir. Oysa bu tavır aynı zamanda asırların getirdiği tecrübe ve müktesebâtın aktarımıyla hâsıl olan muazzam entelektüel mîrasın ve devamlılık fikrinin de reddi anlamına gelmektedir.

Geçen süre zarfında giderek ağırlık kazanan ve taraftar toplayan şerh karşıtı yaklaşımın, edebiyat sahasında kayda değer bir te'siri olmadığı söylenebilir. Edebî metinleri şerh geleneği ciddî bir inkıtâa uğramadan geçmişten günümüze, özellikle eski edebiyat alanındaki akademik çalışmalarda, tabîî bir seyir göstererek devam etmiştir.³ Yalnız son dönemde alan terminolojisine bazı ilâveler yapılmış, meselâ şerh yerine, yapılan çalışmanın metot açısından farklılığına işâret etmek üzere, "tahlil" kelimesi

1 İsmail Kara, şerh ve haşiye geleneğinin medreselerdeki eğitim-öğretim tarzıyla ve hatta ilim siyâsetiyle birebir bağlantılı olduğunu söyledikten sonra konuyu örnekler etrafında tartışmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, İstanbul: Dergah Yay., 2011, s. 28-52.

2 Şerh vb. diğer te'lif türlerinin modernleşme döneminde itibar kaybetmesi süreci, başta "kaynaklara dönüş" hareketi ve buna paralel olarak özellikle oryantalistler tarafından maksatlı ortaya konan "özgünlük" meselesi ile irtibatlandırılmaktadır. Bk. İsmail Kara, *age*, s. 82-83, 96-99.

3 M. A. Yekta Saraç, metin şerhi geleneği tarihini konu ettiği bir yazısında, günümüzde edebî metinlerin şerhi hususunda henüz çerçevesi belirlenmiş bir yöntem olmadığını, farklı denemelerin ve tabiatıyla arayışların devam ettiğini söylemektedir. Bk. Saraç, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi* (ed. Talât Sait Halman vd.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, II, 121-132. Dünden bugüne şerh geleneği ve metin çözümlemede kullanılan modern metotlar hakkında ayrıntılı bir tasnif ve değerlendirme yapan Rafiye Duru, "Son dönemde yapılan çalışmaların büyük ölçüde gelenek temelli olduğu" tespitinde bulunmaktadır. Bk. *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 73.

kullanılmaya başlanmıştır. Tahlil ise şiir söz konusu olduğunda bir tek şairden ziyâde, meselâ bir şâirin top yekûn dîvânı veya hacimli bir mesnevîsi üzerinde belli bir çerçeve dâhilinde yapılan incelemedir.⁴ Bununla birlikte “şerh” kelimesi, edebî metinler üzerine yapılan çalışmalarda eski yerini ve tabiatıyla mâhiyetini korumaktadır.⁵

Edebiyat sahasında şerhe duyulan ihtiyaç, başlangıçta dil engeli ile alâkalı gibi görünmekle birlikte şüphesiz bundan ibaret değildir. Bilindiği üzere İslâmî dönem Türk edebiyatının ilk devresinde İranlı şâirlerin te'siri büyüktür. İslâmî İran edebiyatının klasikleri, başta *Hâfız Dîvânı*, *Bostan* ve *Gülîstan* olmak üzere tercüme ve şerh yoluyla dilimize kazandırılmıştır.⁶ Zamanla söz konusu eserlerin Türkçe şerhleri, metne nüfûz bakımından öyle bir rağbet ve değer bulmuştur ki bu şerhlerden bir kısmı, metinlerin orijinal diline bile çevrilmiştir.⁷ Gerçekten de bir eserin yabancı dildeki

4 Saraç, yeni kazandığı anlam ile tahlil terimini, şerhin bir sonraki safhası olarak tanımlamaktadır. Bk. “Divan Tahlillerine Dair”, *İlmi Araştırmalar*, sayı: 8, 1999, s. 209.

5 Sayısız örneği olan şerh başlıklı ve konulu çalışmalardan birkaç tanesini hatırlatmak gerekirse şu isimler verilebilir: Ali Alparlan, “Gazel Şerhi Örnekleri”, *Türk Dili*, sayı: 415-417, 1986, s. 248-259; Haluk İpekten, “Gazel Şerhi Örnekleri”, *Türk Dili*, sayı: 415-417, 1986, s. 260-290; Cihan Okuyucu, “Gazel Şerhi Örnekleri I”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, sayı: 4, 1990, s. 467-482; Cengiz Gündoğdu, “Mevlânâ'nın Şâthiye Türünde Yazdığı Bir Gazelinin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddin-i Rûmî”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, III, sayı: 8, 2002, s. 27-46. Metin şerhi geleneği, akademik çalışmalarla devam ederken diğer yandan bu yayımlar da ayrıca metotlarının mukayeseleri açısından yeni ilmi çalışmalara konu olmaktadır. Meselâ, Rıdvan Canım, “Metin Şerhi Geleneğimiz Çerçevesinde Tarlan ve İpekten'in Kaleminden Fuzûlî'nin 'Sana' Redifli Gazeli”, *Fuzûlî Kitabı: 500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri*, haz. Beşir Ayvazoğlu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1996, s. 129-140; Turgut Koçoğlu, “Nâbî'nin 'Gelür Gider' Redifli Bir Gazeline Walter G. Andrews ve İskender Pala Tarafından Yapılan İki Şerhin Metot Açısından Mukayesesi”, *Turkish Studies*, II/3, 2007, s. 376-386.

6 Bu tür şerhlerin başlangıçtan itibaren edebî ve tasavvufî metin şerhleri olmak üzere iki koldan devam ettiği söylenebilir. Arap ve Fars edebiyatı klasikleri üzerine yazılan Türkçe şerhlerin bir listesi için bk. Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *TALİD*, V/9, 2007, s. 278-296. Ayrıca İstanbul kütüphanelerinde bulunan Türkçe şerhlerin bir listesi için bk. Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000, s. 25-33. Bu tespitlere göre en çok şerh edilen müstakil eserlerin başında, *Fıkıh-ı Ekber*, *Fusûsu'l-Hikem*, *Mesnevî-i Mânêvî*, *Gülşen-i Râz*, *Bostân*, *Gülîstân*, *Bahârîstân* gelmektedir. Şerhe konu olan şiirler arasında ilk sıra Kaside-i Bürde ve Kaside-i Bür'e'nindir. Ayrıca Kaside-i Münferice, Kaside-i Tâiyye, Kaside-i Mîmiyye ile Hz. Mevlânâ ve Urfî'nin şiirlerinin de çok sayıda şerhi yapılmıştır. Yine şiirleri en çok şerh edilen şâirler arasında, Mevlânâ, Hâfız, Urfî ve İbn Fâriz başta gelmektedir.

7 Meselâ, Ahmed Südi Bosnevî, *Şerh-i Südi ber Hâfız*, trc. İsmet Settarzâde, I-III, yy., 1968; Dede İsmail Ankaravî, *Şerh-i Kebîr-i Ankaravî ber Mesnevî-yi Ma'nevî-yi Mevlevî*, trc. İsmet Settarzâde, I-III, Tahran 1970; Ahmed Südi Bosnevî, *Şerh-i Südi ber Bostân-ı Sa'dî*, trc. Ekber Behruz, Tebriz 1973; Ahmed Südi Bosnevî, *Şerh-i Südi ber Gülîstân-ı Sa'dî*, trc. Ali Ekber Kâzımî, Zeynelâbidin Çavuşî, Tahran 1970.

şerhine, söz konusu edebî eseri anadilinde okuyup anlayanların ihtiyaç duyması mühim bir meseledir. Türk edebiyatı, özellikle “mânâ dili” olarak nitelenen tasavvufî edebiyat alanında kendi şairlerini yetiştirmeye başladıktan sonra, edebî metin şerhleri sadece yabancı dilde, yâni Farsça ve Arapça yazılmış eserlerle sınırlı kalmayıp okunduğunda anlaşılabilmesi, lisan dışında, metnin referanslarına vâkıf olmayı gerektiren Türkçe edebî metinler için de gerekli bir te’lif sahası haline gelmiştir.

Türk edebiyatında müstakil eserlere yazılan şerhler⁸ dışında, tek tek bazı şiirlere yazılan şerhler de hayli yekûn tutmaktadır. Bu durum biraz da bizim edebiyâtımızın yapısı ve muhtevâsı ile alâkalıdır. Eski edebiyatımızın ağırlık noktası nazım olup şiir denildiğinde çok defa gazel kastedilir.⁹ Farklı anlamlara özellikle müsâit bir dil ile söylenen gazeller, zor intikal edilen şiirlerdir. Bu şiirlerin sunduğu dünyâya dâhil olabilmek için ilm-i arûz, ilm-i kavâfi, eşkâl-i nazm gibi tamamlayıcı alanlara¹⁰ dair mâlumat sahibi olmak ve şiirlerde sık işlenen konulara, telmîhlerle işâret edilen belli başlı hikâyelere ve bu hikâyelerin kahramanlarına dair kâfi miktarda bilgi sâhibi olmak gerekmektedir. Bunlara ilâve olarak belli başlı edebî sanatlar hakkında yeterli fikir ve zevk sahibi olmak da lâzımdır. Bütün bu ön hazırlığa ek olarak şiir diline ve özellikle eski şiirin mânâ boyutunu teşkil eden irfânî bilgiye âşinâ olmak lâzımdır. Ayrıca bilindiği üzere tasavvufî şiirlerden bir kısmı daha husûsî bir dille, hakikatleri ehil olmayanların nazarlarından gizlemek maksadına binâen örtülü şekilde söylenmiştir. İşte bu kabil şiirlerde şerhe duyulan ihtiyaç, zarûret hâline gelmektedir.

Şerh edilmek için seçilen şiirlerin bazı müşterek vasıflarından bahsedilebilir. Meselâ bu şiirler ekseriyetle dinî-tasavvufî muhtevâlî ve emsalleri arasında öne çıkan manzûmelerdir. Genellikle doğrudan şiirle alâkalı olmayan bazı ilimlere dair incelikler, herkesin kolayca vâkıf olamayacağı

8 Burada Bursevî'nin *Ferahu'r-Ruh* (I-II, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1294) adlı *Muhammediyye* şerhi, Vassâf'ın *Gülzâr-ı Aşk* (haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Kaplan Üstüner, İstanbul: Dergah Yay., 2006) adını verdiği *Vesiletü'n-Necât* şerhi ile Cabbarzâde Mehmed Ârif Bey'in *İzâhü'l-Merâm alâ Vilâdeti Seyyidi'l-Enâm* adlı *Mevlid Şerhi* (haz. Ozan Yılmaz, İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011) akla ilk gelen örneklerdendir.

9 Haluk İpekten, “Gazel Şerhi Örnekleri II”, *Türk Dili*, sayı: 415-417, 1986, s. 261-262.

10 İlmü'l-beyân, ilmu'l-bedî', ilmu'l-arûz, ilmu'l-kavâfi, ilmu karzî'sî'r, ilmu mebâdii'sî'r, ilmu'l-muhâdara, ilmu'd-devâvîn gibi şiirle ilgili ilimlerin bir kısmı için bk. Süleyman Çaldak, “Taşköprülüzâde'nin Mevzûâtü'l-Ulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XV, sayı: 2, 2005, s. 120-122.

sırlar içermektedirler.¹¹ Diğer taraftan bu ve benzeri evsâfa sahip olan şiirlerin, “şathiye” genel başlığı altında toplandığı da bilinmektedir. İşâret dili, mânâ dili, kuşdili, ağrebü'l-garâib terkipleriyle de nitelenen¹² şathiyelerin ortak özelliği, mecazla örülü sembolik bir dil ile söylenmiş olmalarıdır. Bu şiirlerin şerhleri, okuyanların istifâdesini hedeflediği kadar, ilk bakışta dinin zâhirî hükümlerine muhâlif gibi görünen mısra ve beyitlerin, aslında şerîata aykırı olmadığını göstermek maksadına da hizmet etmektedir.¹³

Bir şiir beyit sırası esas alınarak baştan sona şerh edilebildiği gibi yanlış anlaşılmaya müsâit beyitlerin seçilerek şerh edildiği de vâkîdir. Anlaşılabilmesi için şerhe ihtiyaç duyulan sûfiyâne şiirlerin şârihleri de tabiatıyla mutasavvıflardır.¹⁴ Çoğunlukla şeyh/mürşid makamında olup yorumlarının isâbeti teslim edilen bu isimlerin yine büyük kısmı şiirle bizâtihi meşgul olan sûfi şâirlerdir. İşte Eşrefoğlu Rûmî (v. 874/1469)'nin bu makalenin de konusu olan şiiri, bu cümleden bir şathiye¹⁵ olup bazı şer'î kaygıları gidermek için şerh edilmiştir.

I. Kasîde-i Hayrân ve Tesirleri

Eski edebiyâtımızda şiirler, müstakil birer manzûm eser değiller ise genellikle divân içerisinde toplanırlar ve nazım şekillerine göre tasnif edilerek muayyen bir sıraya göre dizilirler. Şiirin konusu hakkında fikir veren “tevhîd”, “na't” veya “münâcât” gibi hatırlatmaların dışında şiirlerin husûsî ismi yoktur veya belirtilmez. Medhiyelerde övülen kişinin ismi zikredilir, târihlerde şiire konu olan hâdiseyi hatırlatan çok kısa açıklama cümlesi bulunabilir; ama bunlar hiçbir zaman günümüz anlayışıyla şiirin başlığı değildir. Şiirlerin tek tek târihleri de yazılmaz; divânların sonunda eserin te'lif veya istinsah tarihi kaydedilir. Dolayısıyla ilk bakışta sanatkârın hangi manzûmesini ne vakit ve hangi hissiyat ile yazdığı veya hangi şiirine

11 Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s. 24-25, 73-75.

12 Bu isimlendirmeler arasında özellikle “kuşdili” terkihi öne çıkmıştır ve “mantıku't-tayr” ibâresiyle, “Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden nasip verildi” (en-Neml/16) Kur'an-ı Kerim'de de zikredilmektedir. “Kuşdili” için ayrıca bk. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiye*, Ankara: Akçağ Yay., 2001, s. 29-32; Bilal Kemikli, “Kuşdiliyle Konuşmak-Sûfi Şâiri Anlamak”, *Dergâh*, XXXI /244, Haziran 2010, s. 14-17.

13 Süleyman Uludağ, “Şathiye”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 371.

14 Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s. 35.

15 Türk edebiyatında şathiyelerin bir edebî tür olarak doğuşu ve tekâmülünün anlatıldığı eserde, şathiye örnekleri arasında Eşrefoğlu'nun şiiri de yer almaktadır. Bk. Kurnaz-Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiye*, s. 96-97.

hususî önem atfettiğini anlamak pek mümkün olmaz. Bütün bu tek tipleş-tirme teâmülü içerisinde yine de zamanla birkaç manzûme diğer şiiirlere nispetle öne çıkarak câzibe merkezi hâline gelebilir. Bu durumda şiiir(ler), bir hüviyet ve isim sahibi olur(lar). Bu şiiirlerin isimlendirmeleri konu-sunda tek bir kaide bulunmadığından ekseriyetle ya redifleriyle veya ilk mısırâlarının ilk kelimeleriyle tanınırlar; Yunus'un "Çıkıdım Erik Dalına", Fuzûlî'nin "Su Kasîdesi", Sun'ullâh-ı Gaybî'nin "Hüdâ Rabbim" şiiirlerinde olduğu gibi. Eşrefoğlu Rûmî'nin, burada ele alacağımız şiiiri ise biraz farklı şekilde, ilk mısırân son kelimesine istinâden, "Kasîde-i Hayrân" ismiyle kayıtlara geçmiştir.

Şerhlerin büyük kısmında söz konusu şiiir, "kasîde"¹⁶ olarak zikre-dilmektedir. Bununla birlikte, şerh hakkında bilgi veren kaynaklarda aynı şiiir, "ilâhî" kaydıyla yer almıştır.¹⁷ Oysa şiiir, klasik kasîde tertibine uymamaktadır. Nazım şekli kasîdeden ziyâde gazel formuna yakındır. Dinî-tasavvufî edebiyatımızda varlığını şeklen muhâfaza eden gazel, muhtevâsı farklılaştığı için "gazel-ilâhî" adıyla anılmaktadır. En güzel ör-nekleri *Yunus Divânı*'nda görülen bu nazım şekli, Yunus muakkiplerince de bihakkın temsil edilmiştir. Bu geleneği devam ettiren sûfî şâirlerin, meselâ Eşrefoğlu Rûmî, Ümmî Sinân, Niyâzî-i Mısırî, Hasan Sezâî'nin divânları da klasik divân tertibine uygun olmayıp bu eserlere ihtivâ et-tikleri dinî muhtevâlî şiiirler sebebiyle "divân-ı ilâhiyyât" denilmiştir.¹⁸ Eşrefoğlu'nun şiiiri de nazım şekli açısından gazel-ilâhî formundadır. Şi-irin *Divân*'daki yeri de bu tespiti desteklemektedir; alfabetik sıralamaya uygun olarak "nun" kafiyeyle şiiirler arasındadır. Her ne kadar formu açı-sından isâbetli bir isimlendirme olmasa da şiiir burada, şerhlerde yer alan özel ismiyle, "Kasîde-i Hayrân" şeklinde anılacaktır. Tamamı 19 beyit

16 Elimizdeki bütün şerh metinlerinde söz konusu şiiir, "Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân kasidesi..." ibaresi içinde, "kasîde" olarak zikredilmektedir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere eski edebiyatımızın özellikle dinî-tasavvufî şubesindeki şiiirler, nazım şekilleri bakımından keskin çizgilerle tefrik edilememektedir. Meselâ Yunus'un "Çıktım erik dalına" şathiyesi, şâirler veya müstensihlerce farklı isimlerle nitelenmektedir. Aynı şiiir Niyâzî şer-hinde "nutuk" olarak tanımlanırken Bursevî şerhinde "gazel", Ali Nakşibendî şerhinde, "güfte" olarak anılmaktadır. Bk. Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiiir Şerhleri*, s. 38, 42, 56. Diğer tasavvufî şiiir şerhlerinde şerhe konu olan şiiirler, gazel, nutuk, ilâhî, manzûme, kelimât, nazım, kasîde, muammâ, ve hattâ makâle gibi birbirinden hayli farklı terimlerle kaydedilebilmektedir.

17 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 17.

18 XIII. asırdan itibaren tekke şâirlerinin kendi şiiirlerini diğerlerinden ayırmak ve özellikle ilhâm kaynaklarını vurgulamak için şiiirlerini "ilâhî" adıyla andıkları bilinmektedir. Bk. Mustafa Uzun, "İlâhî", *DİA*, XXII, 65.

olan Hayrân kasîdesi, arûzun, *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* kalıbında söylenmiştir. Tam metin şöyledir:¹⁹

1. Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân
Ene'l-Hak sırrımı cânım anınçün kılmadum pinhân
2. Aceb hayrân u mestem kim bilişden bilmezem yâri
Gözüm her kande kim baksa görinen sûret-i Rahmân
3. Yüzün görelden ol yârun kamu mahv oldı hep vârum
Fenâ oldum bekâ buldum bekâda olmuşam sultân
4. Benem ol dertlü dermânı benem her ma'denün kânı
Benem ol dürr-i bî-hemtâ benem ol bahr-i bî-pâyân
5. Semâda seyr ider sırrum cihânın doldı envârum
Mukaddesler cemîisi benüm sırrumda ser-gerdân
6. Benüm ilm-i ledünnümde hezârân Hızır olur âciz
Benüm her bir tecellîmde niçe Mûsâ olur hayrân
7. Görürsin sûretâ âdem benüm emrüm dedür âlem
Felekler ü melekler hep bana mahkûmdur ins ü cân
8. Çürümüş tenlere bir kez eger dirsem *bi-iznî kum*
Yalın ayak başı açık duralar kamusı üryân
9. Bu ay u gün bu yılduzlar bu geceler bu gündüzler
Bu yazlar kışlar u güzler benüm emrüm dedür yeksân
10. Cihân tılsımının bendi benüm elümdedir şimdi
Benem bugün bu meydânda benümdür top-ıla çevgân
11. Benem şâhı bu meydânun benem devri bu devrânun
Benem cânı bu cânların benümle diridür her cân
12. Benem Mansûrî dâr iden benem ağıyârı yâr iden
Benem her vârı vâr iden benem giden benem duran

19 Buraya aldığımız şekliyle şiir, *Divân*'ın tahkikli neşrinde 85. sırada ve “nun” harfiyle kafiyeyle şiirler arasındadır. Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî Divânı* (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Ankara 2000, s. 305-308. İmlâ konusunda büyük ölçüde nâşirin tercihine sâdik kalınmakla birlikte, şerhte yer alan beyitlerin yazılışı ile birlik sağlamak için gerekli bir takım müdâhaleler yapılmıştır.

13. Değülem oddan u sudan yâ toprakdan u yâ yelden
Ben irden var-idüm irden henüz yoğ-idi bu ezmân
14. Zamânsuz bî-zamânâ ben mekânsuz bî-mekânâ ben
Dü âlemde hemânâ ben benem her görinen gören
15. Bu sırâ vâkîf olmazlar şular kim olmadı fânî
Ne bilsün sırr-ı Sübhân'ı şular kim sîreti hayvân
16. Ne bilsün mantıku't-tayrı Süleymân olmayan mürgân
Ne bilsün gökce boncuğı cevâhir bilmeyen nâdân
17. Ne bilsün gark-ı istiğrak ki deryâ olmayan zâhid
Ne bilsün sırr-ı insânı bu yolda olmayan merdân
18. Ne bilsün ehl-i zâhir ehl-i bâtında olan hâli
Ne bilsün kîl ü kâl ehli ne derdini vü ne îmân
19. Sanursın Eşrefoğlı'yam ne Rûmî'yem ne İznikî
Benem ol Dâim ü Bakî göründüm sûretâ insân

Edebî tür olarak da bu şiirin bir ilâhî olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere ilâhî, dinî muhtevâlî şiirlerin genel adı olup henüz sınırları kesin bir şekilde çizilmemiş bir edebiyat ve mûsikî terimidir. Hayrân kasidesi bestelenmiştir,²⁰ dolayısıyla her cihetten ilâhîdir. Sûfî şâirlerin şiirleri, sözün Hak Teâlâ ile irtibâtını vurgulamak üzere nefes veya nutuk olarak da isimlendirilmiştir. Bu yönüyle şiirin tasavvuf terminolojisindeki karşılığı nutuktur.

Kasîde-i Hayrân tarikat muhitlerinde de ziyâdesiyle tanınan ve sevilen bir şiirdir. Bestelenmiş şekliyle tekkelerde okunduğu bilinen şiir etrafında bir menkûbe teşekkül etmiştir. Şiirin, “Çürümüş tenlere bir kez eger dirsem *bi-iznî kum* / Yalın ayak başı açık duralar kamusı üryân” şeklindeki sekizinci beyti ile ilgili bir rivâyet, *Bahrü'l-Velâye*'de şöyle anlatılmaktadır: Söz konusu beyit ahâlî arasında tekrar edilmeye başlayınca, Eşrefoğlu'na muhâlif olan bazı kimseler tarafından dedikodu malzemesi yapılır. Bu konuşmalar sultânın kulağına gelir. Meseleyi tahkîk etmek isteyen sultan, sûfî şâiri huzûra dâvet eder ve Eşrefoğlu'na, “Sen bu söylediğini yapmaya kâdir misin?” diye sorar. Eşre-

20 Şiirin bilinen ilk bestesi, Üsküdarlı Zâkirbaşı Ali Efendi'ye aittir. Uşşak makamında ve devr-i hindî usulünde bestelenmiştir. Nota için bk. Ali Rıza Şengel, *Türk Mûsikîsi Klâsikleri İlâhîler*, haz. Yusuf Ömürlü, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1981, III, 41. Henüz kayıtlara geçmeyen bir diğer beste, Prof. Dr. Sadettin Ökten'e aittir. Nihâvend makamındaki bu bestesinden bizi haberdar eden kıymetli hocamıza teşekkür ederiz.

foğlu, “İhtiyaç olursa Hak Teâlâ dediğimi tasdik etmeye Kâdir'dir” cevâbını verir. Bunu bir iddiâ olarak gören sultân, ispatlamasını ister. Neticede şeyh, sultân ve mevzûu bilen insanlar kabristanda toplanırlar. Eşrefoğlu, *Eyyühe'l-mevtâ kum bi-izni Mevlâ* (Ey ölüler, Mevlâ'nın izniyle kalkınız) deyince, bütün ölüler kabirlerinden başlarını çıkarıp ayağa kalkarlar. Bu manzaraya şahit olanların akılları başlarından gider ve oldukları yerde yığılıp kalırlar. Bunun üzerine şeyh tekrar; *Mûtû ve isterihû* (Ölünüz ve istirahat ediniz) der ve ölüler mezarlarına girerler; kabristan eski hâline döner. Şahit olan herkes hayret ve dehşet içerisinde kalmış ve böylece şeyhin kemâl derecesi de zâhir olmuştur.²¹

Şiirin Kâdirîlik'te, husûsen tarîkatın Eşrefoğlu'na nispetle Eşrefîlik adını alan kolunda ayrı bir yeri vardır. Kâdirîler'de olduğu gibi kıyâmî zikir icrâ eden diğer tarîkat mensuplarının İstanbul'daki dergâhlarında da menkıbeye konu olan beyit okunurken kıyam zikrine kalktıkları nakledilmektedir.²² Şiirin, daha doğrusu ilâhînin tarîkat âyinlerinde sıklıkla okunmasında, bu menkıbenin de te'siri olabilir. Vassâf, eserinin Kâdiriyye bahsinde Hayrân kasîdesini ayrıca kaydettikten sonra, şiirin tam da bu yönünü, yâni zikrullâh esnâsında okunduğunu, Eşrefoğlu'nun “en ziyâde mütedâvil olan nutuklarındandır” cümlesiyle vurgulamaktadır.²³

Hayrân şiirinin şöhreti, biraz da bu şiire cevap olarak söylendiği kabul edilen meşhur bir taşlama ile de genişlemiş görünmektedir. “Eşrefoğlu al haberi” mısraıyla başlayan ve daha ziyâde bestelenmiş şekliyle tanınan şiir,²⁴ bir halk âşığı olan Hasan Dede (v. 1603-1604)'ye²⁵ âit olup asırlar boyunca Eşrefoğlu'na, dolayısıyla Hayrân şiirine eleştirel bir karşılık şeklinde tasavvur edilmiştir. Vaktiyle kimin ortaya attığı bilinmeyen bu görüş, bugün de sıklıkla tekrar edilmektedir. Oysa Kasîde-i Hayrân, bu kabil bir taşlamayı veya meydan okumayı gerektirecek muhtevâyâ sahip değildir. Aralarında yaklaşık iki yüz sene gibi bir zaman dilimi bulunan ve görüşleri arasında

21 Köstendilli Süleyman Şeyhi, *1001 Süfî Bahrü'l-Velâye*, haz. Sezai Küçük-Semih Ceyhan, İstanbul: Mavi Yay., 2007, s. 660-661.

22 Adalet Çakır, *Mehmet Rif'at Efendi'nin "Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye" Adlı Eseri Işığında Anadolu'da Kâdirîlik* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 458.

23 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, I, 101.

24 Sabâ makamında bestelenen bu şiirin tamamı ve notaları için bk. Abdülbâki Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992, s. 29-30, 283.

25 Horasan'dan Karaman'a, oradan şimdiki Kırıkkale'nin Hasan Dede beldesine gelip yerleşmiş halk şâirlerinden olan Hasan Dede'nin tarihi ve efsânevi şahsiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nejat Birdoğan, “Hasandede Kasabası ve Hasan Dede”, *Alevî Kaynakları 1*, İstanbul: Kaynak Yay., 1996, s. 83-120.

belirgin bir fark olmadığı eserlerine bakıldığında anlaşılan bu iki şâirin, söz konusu şiirleriyle karşı karşıya getirilmesinin son derece isâbetsiz olduğunu belirtmek gerekir. Hasan Dede'nin bu şiiri Eşrefoğlu Rûmî'ye değil de kendi döneminde yaşamış olan ve Eşrefoğlu lakabıyla tanınan Ankara vâlisine hitâben söylemiş olma ihtimâli, hakikate daha yakın durmaktadır.²⁶

Kasîde-i Hayrân'a bir de nazîre yazıldığı görülmektedir. Seyyid Seyfullâh (v. 1601)²⁷ tarafından yazılan, daha doğrusu nazîre olarak yazıldığını düşündüğümüz şiir,

Tecellî şevk-i zâtınla ben oldum vâlih ü hayrân

Yitürdüm varlığım küllî ki oldum garka-i ummân

beytiyle başlamakta olup Hayrân şiiriyle aynı vezinde ve aynı kafiye ile söylenmiştir. Tamâmı 65 beyit olan²⁸ şiirin baş kısmında, “Kutbu'l-ârifin gavsu'l-vâsîlin Seyyid Seyfullah bin Seyyid Nizâmeddîn kuddise sırruhu'l-azîz hazretlerinin seyr [u] sülûku esnâsında kendülerden zuhûr eden nutuklarıdır.”²⁹ şeklinde bir açıklama cümlesi bulunmaktadır. Eşrefoğlu'nun şiirine kıyasla hayli hacimli olan bu şiir, muhtevâ bakımından da Hayrân şiiriyle birebir benzerlik göstermektedir. Nazîre olmak vasfını muhâfaza etmekle birlikte manzûm bir şerh olarak da düşünülebilir. Ne var ki şiirde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca şiirin seçilen bazı beyitleri, Zağralı Handî (v. 1727) tarafından tahmîs edilmiştir.³⁰

26 Hasan Dede üzerinde müstakil bir çalışması bulunan Nejat Birdoğan, “Eşrefoğlu al haberi” mısraıyla başlayan şiirin muhâtabını Eşrefoğlu olarak göstermektedir. Bununla birlikte Hasan Dede ahfâdından Halil Demirhan adlı kişinin görüşünü, kitabında şu cümlelerle tartışmaktadır: “Oysa ki Halil Demirhan, bu deyişin o dönemlerdeki Ankara Paşası Eşrefoğlu adındaki birisine kızarak söylendiğini yazmakta. Acaba daha mı mantıklı? Güya, Hasan Dede'm bu deyişin etkisi altında o deyişi söylemiş. Ancak, iki deyiş arasında pek anlam birliği yok. Eşrefoğlu'nun hiçbir deyişi ile bu deyiş arasında ilişki kuramıyoruz. Gerçekten bir müfettişe söylenmiş sözler gibi geliyor. Hele hele bir iftirayı def'etmek için söylenmiş nefis bir savunma gibi geliyor.” bk. Nejat Birdoğan, *Alevî Kaynakları*, I, 101. Aynı bilgi için ayrıca bk. İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998, III, 23-24.

27 Hayatı hakkında bilgi için bk. Necdet Tosun, “Seyyid Nizâmoğlu Seyfullah Hayatı ve Eserleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, II/1, 1997, s. 153-164.

28 Seyyid Seyfullah, *Divan-ı Seyyid Seyfullah; Mi'râcü'l-Mü'min*, Dersaadet: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1329, s. 186-190.

29 Seyyid Seyfullah, *Divan*, s. 186.

30 Bu tahmîsin, Türk Kültürü ve Hacıbektaş Velî Araştırma Kütüphanesi, nr. 413'te kayıtlı *Mecmua-i Eş'âr*'da, vr. 30a'da yer aldığını haber veren Ahmet Mermer, ilk bendi makalede ictibas etmiştir. Bk. “Eşrefoğlu ve Bir Şâhiyyesinin Şerhi”, *Millî Folklor*, VII/53, 2002, s. 107. Söz konusu tahmîs, şâirin divânında yer almamaktadır. Bk. Ayten Şenyurt, *Ali Handî ve Divânı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

II. Kaside-i Hayrân'ın Şerhleri

Eşrefoğlu'ndan bahseden kaynaklarda, şiirlerinden bir kısmının şerh edildiği bilgisi yer alırken Hayrân şiiri ayrıca vurgulanır. Meselâ *Osmanlı Müellifleri*'nde, şiirin ilk beyti ıktibas edilmiş ve "ilâhiyyât-ı âşıkânelerinden" şeklinde tavsîf edilen şiirin "ba'zı urefâ" tarafından şerh edildiği belirtilmiştir.³¹ Bu ifâdeden, şiirin birden fazla şerhi olduğu anlaşılmaktadır. Oysa bu zamana kadar, sadece Abdullah Salâhî-i Uşşâkî'ye âit şerh bilinmekteydi.³² Başka şerhlerin de olduğu/olabileceği ihtimâlden hareketle yaptığımız araştırma neticesinde, şu âna kadar Hayrân şiirinin dört ayrı şârihini tespit ettik. Ancak yazma eser kütüphanelerinin katalogları henüz tam anlamıyla ikmâl edilmediği için tespit ettiğimiz şârihlerin sayısının artabileceği ihtimâlini hatırdan uzak tutmamak gerekir. Ayrıca bu rakam sadece şârihleri göstermekte olup ulaşılan metin sayısı değildir.

Muhtemel şârihler sırasıyla, Hüseyin Efendi (v. 1105/1693-94), Niyâzî-i Mısırî (v. 1106/1694), Salâhî-i Uşşâkî (v. 1196/1781) ve İbrahim Efendi (v. ?)'dir. Bu dört şahsiyet arasında özellikle Niyâzî-i Mısırî ve Salâhî-i Uşşâkî, dinî-tasavvuf edebiyâtın dîvân sahibi şâirlerinden olup şârih olarak da temâyüz etmiş iki mühim isimdir.

Burada asıl mühim konu, Kaside-i Hayrân'ın dört şârihi olmakla birlikte tek bir metninin olmasıdır. Çünkü elimizde dört ayrı şârihe nispetle kayıtlara geçen, başka bir deyişle farklı imzâlar taşıyan tek bir metin bulunmaktadır. Üstelik müelliflerin isimleri, şerhlerin ya giriş kısmında sebep-i te'liften önce veya metnin sonunda, sıfatları ile birlikte bizâtihi yer almaktadır. Yâni yazmaların müellifleri, bazı yazma eserlerin kütüphâne kayıtlarında gördüğümüz üzere, fişleme hatası sebebiyle yanlış kaydedilmiş değildir. Sanki dört şârih ayrı ayrı, neredeyse kelimesi kelimesine aynı olan bir metin kaleme almışlardır. Zaman zaman iki veya daha fazla şâirin

31 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 17. Aynı bilgi yani birden fazla şârih olduğu bilgisi başka kaynaklarda da yer almaktadır. Bk. Sâdık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri* (Tomâr-ı Turûk-ı Aliye), haz. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s. 129; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 102.

32 Kaside-i Hayrân'ın son olarak Ahmet Mermer şerh etmiştir. Bu şerh, modern metotla yazılmış olup her bir beyit önce nesre çevrilmiş, ardından beyitlerde zikri geçen tasavvufî istilâhlar açıklanarak beyitlerin tasavvuf düşüncesindeki yeri gösterilmiştir. Bazı beyitlerin açıklamasında yazar, tek şârih olarak zikrettiği Salâhî'nin şerhinden de alıntılar yapmıştır. Şerhte dikkat çeken bir başka husûsiyet, şiirin bugün elimizde olan şekliyle, 19 beyit olarak değil de yazma nüshalarında olduğu gibi ve aynı sırayla 14 beytinin şerh edilmesidir. Şerhin tamamı için bk. Ahmet Mermer, "Eşrefoğlu ve Bir Şâhiyyesinin Şerhi", *Millî Folklor*, s. 106-113.

çok çok bir mısra veya beyti arasında tesâdüf edilen bu tür benzerliklere “tevârüd” denilmektedir. Ne var ki tastamam bir şerh metninin dört ayrı müellifin kaleminden aynı şekilde çıkması mümkün değildir. Yâni bir tevârüd örneği ile karşı karşıya olmadığımız âşikârdır. Şu halde şârih ya bu dört isimden biridir veya bu dört isimden biri olmayıp bir başkasıdır. Asıl şârihin kim olduğu konusunda şimdilik kesin bir kanâat oluşmadığı için her bir ismi muhtemel şârih olarak görmek ve kendilerine nispet edilen yazma nüshaları, bu isimleri anarak tanıtmak tercih edilmiştir.

a. Hüseyin Efendi Şerhi:

Hüseyin Efendi’ye nispet edilen nüsha, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, nr. 17’de bir mecmûa içerisinde, 115^a-117^a varaklar arasındadır. İstinsah tarihi ve müstensih’in ismi bulunmamaktadır. Her sahifede 23 satır vardır. Okunaklı bir ta’lik hat ile yazılmıştır. Başlık ve şerh edilen beyitler kırmızı mürekkeple yazılmış olup metinde zikredilen âyet ve hadislerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilerek belirgin hâle getirilmiştir. Eser, Hüseyin Efendi’ye derkenardaki; “Şârih-i ilâhî el-hâc Evhadüddîn şeyhi Hüseyin Efendi kuddise sırruhu” ibâresi ve metnin sonunda yer alan, “Evhadüddîn tekyesi şeyhi Hüseyin Efendi hazretlerinin şerhidir” cümlesi ile nispet edilmektedir. Baş:

“Şerh-i İlâhî Şeyh Eşref-zâde Abdullâh er-Rûmî el-Kâdirî kuddise sırruhu. Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu alâ nûri ve alâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn. Beyt: *Be deryâ der menâfi' bi şumârest / Eger hâhî selâmet der kenârest* misdâkınca karye-i tekye-nişin iken ihvân-ı safâdan bir azîz gelüp ricâ edüp Eşref-zâde, *Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân* kasidesi nasara yensuru bâbına muvâfık olmayup i'râb ve binâ kâidesine gayr-ı mutâbık olmağla hâlâ ba'zı ihvân hayli mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür deyu çok güft u gû olmuşdur.”

Son: “*İnnî câilün fi'l-ardi halîfeten* devleti talebinde tekâsül etdik amâ Allâh'ı ve Resûlünü severiz *El-mer'u mea men ehabbe* ile saâdet-i sermedî ve izzet-i ebedîye cümlemizi lâyık eyleye. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn. Evhadüddîn tekyesi şeyhi Hüseyin Efendi hazretlerinin şerhidir.”

b. Niyâzî-i Mısri Şerhi:

Elimizdeki yazma nüshalardan ikisi Niyâzî-i Mısri'ye âit görünmektedir. İlki, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3254'te kayıtlı

müstakil bir yazma risâledir. İstinsah tarihi ve müstensihin ismi bulunmamaktadır. Güzel bir nesih yazı ile kaleme alınan eser, 13 varaktan ibârettir. Küçük boy bir deftere her sahîfede 11 satır olacak şekilde yazılmıştır. Eser, kırmızı mürekkeple metnin başında yer alan; “Kutbu'l-ârifin gavsü'l-vâsilîn Şeyh Mısrî Muhammed Niyâzî kaddesallâhu esrârehum” ibâresi ile Mısrî'ye nispet edilmektedir. Şiirin beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmak sûretiyle belirginleştirilmiş, ayrıca metinde zikredilen âyetler harekelene-rek üzerleri kırmızıyla çizilmiştir. Metin şu cümlelerle başlamaktadır:

“Kutbu'l-ârifin gavsü'l-vâsilîn şeyh Mısrî Muhammed Niyâzî kadde-sallahu esrârehum. Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü alâ nûri'l-âlemîn ve alâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn. *Be deryâ der menâfi' bi-şumârest / Ve ger hâhî selâmet der kenârest* mısdâkınca karye-i tekye-nişin iken ihvân-ı bâ-safâdan bir azîz bize gelüp ricâ edüp Eşref-zâde merhûmun, [1^a] *Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân* kasîdesi nasara yensuru bâbına muvâfık olmayup i'râb binâ kâidesine gayr-ı mutâbık olmakla hâlâ ba'zı ihvân hayli mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür deyu çok güft-gû olmuştur.”

Son: “*Innî câilün fi'l-ardi halîfeten* devleti talebinden tekâsül eyledik ammâ Allâh'ı ve Resûl'ü severiz. *El-mer'u mea ehabbe* ile saâdet-i sermedî ve izzet-i ebedîye yâ Rab cümlemizi lâyık eyle. Âmîn.”

Niyâzî-i Mısrî'ye âit ikinci şerh metni, daha doğrusu Mısrî'ye nispet edilen ikinci şerh metni, Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi, Hüseyin Kocabaş Yazmaları, nr. 320'de kayıtlıdır. İstinsah tarihi 1225 olup müstensihin ismi yoktur. Bir mecmuânın 51a-55b varakları arasındadır. Her sahîfede 19 satır vardır. Okunaklı bir nesih ile yazılan eserde başlık, beyitler, şerhte referans olarak zikri geçen âyet ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metin, “Cenâb-ı Kutb-ı İrfân Şeyhu'ş-Şuyûh Muhammed Mısrî Hazretleri'nin şerhleridir” ser levhası ile başlamaktadır:

“Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihi. Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü alâ nûri'l-âlemîn ve alâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn. *Be deryâ der menâfi' bi-şumârest / Ve ger hâhî selâmet der kenârest* mısdâkınca karye-i tekye-nişin iken ihvân-ı bâ-safâdan bir azîz bize gelüp ricâ edüp Eşref-zâde kuddise sırruhu hazretlerinin, *Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân* kasîdesi nasara yensuru bâbına muvâfık olmayup i'râb binâ kâidesine gayr-ı mutâbık olmakla hâlâ ba'zı ihvân hayli mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür deyu çok güft-gû olmuştur.”

Son: “*İnnî câilün fi’l-ardi halîfeten* devleti talebinde tekâsül eyledik. Ammâ Allâh celle celâluhû ve Resûlullâh aleyhi’s-selâm hazerâtını ziyâdesiyle severiz. *El-mer’u mea men ehabbe* ile saâdet-i sermedî ve izzet-i ebedî umarız. Yâ Rab cümlemizi lâıyk eyle. Âmîn. Sene 1225 Fî 27 Ş[a’bân].”

c. Abdullah Salâhî-i Uşşâkî Şerhi:

Kasîde-i Hayrân şerhi yazmalarının büyük çoğunluğu, Salâhî’ye nispet edilmektedir. Bu nüshalardan metin mukayesesine dahil edilecek olanı, Süleymaniye Kütüphânesi, Uşşaki Tekkesi, nr. 254’te kayıtlı ve tarihlidir. İstinsah tarihi 1309 olan nüshada müstensih ismi bulunmamaktadır. Bir mecmûa içerisinde bulunan risâle, 5 sahîfeden ibâret olup varak numaraları yoktur. Yalnız son sahîfe kenarına kurşun kalemlle “60” rakamı yazılmıştır. Her sahîfede 22 satır mevcuttur. İşlek ve okunaklı bir rik’a ile yazılmıştır. Bu yazmada diğer nüshalardan farklı olarak, şerh edilen şiirin her bir beytinden önce kırmızı mürekkeple; “Kâle Eşrefzâde kuddise sırruhu” ibâresi yer almaktadır. Eserin başına kırmızı mürekkeple, “Güfte-i Eşref-i Rûmî kuddise sırruhu şerh-i eş-Şeyh Abdullâh-ı Salâhî Balıkesîrî” ibâresi mevcuttur. Baş:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhamdü lillâhi Rabbi’l-âlemîn ve’s-salâtü ve’s-selâmu alâ Resûlinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmaîn. Beyt: *Be deryâ der menâfi’ bî şumârest / Eger hâhî selâmet der kenârest* mısdâkıncı bu hakîr Salâhî derd-mende ihvân-ı safâdan bir azîz gelüp ricâ tarîkı ile Hazret-i Eşref-zâde merhûmun, *Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân* kasidesi nasara yensuru bâbına muvâfık olmayup i’râb ve binâ kâidesine gayr-ı mutâbık olmağıla hâlâ ba’zı ihvân hayli mütevehhim olup şer’-i şerîfe muhâlifdür deyu çok güft u gû eylemişlerdir.”

Son: “*İnnî câilün fi’l-ardi halîfeten* devleti talebinde tekâsül etdik. Ancak Allâh’ı ve Resûl’ünü severiz. *El-mer’u mea men ehabbe ileyhi* saâdet-i sermedî ve izzet-i ebediyyeye Bârî cümlemizi lâıyk eyleye. Âmîn. Temmet. Sene 1309.”

Salâhî’ye âit ikinci yazma Süleymaniye Kütüphânesi, Uşşaki Tekkesi, nr. 300’de kayıtlı bir mecmûa içerisinde, 91^b-95^a varaklar arasındadır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır. Ta’lik hatla yazılmış olan metnin her sahîfesinde 19 satır vardır.

Üçüncü nüsha yine Süleymaniye Kütüphânesi, Uşşaki Tekkesi nr. 108’de kayıtlı bir mecmûanın 50^b-53^b varakları arasındadır. İstinsah ta-

rihi ve müstensih ismi belirtilmemiştir. Rik'a ile yazılmış metnin her sahifesinde 21 satır vardır.³³

Salâhî'ye âit bir diğer nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşaki Tekkesi nr. 99'da kayıtlı bir mecmûa içerisinde, 37^b-40^b varaklar arasındadır. İstin-sah tarihi ve müstensih adı yoktur. Rik'a hatla yazılmış olup her sahifede 21 satır vardır. Bu metin de öncekiler gibi Salâhî'nin diğer şerhlerinin bulunduğu bir mecmûa içerisinde yer almaktadır.

Salâhî'ye ait şerh nüshalarından üçü, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 58/8'de (83^b-86^a varakları arasında), nr. 832/1'de (1^b-6^a varakları arasında) ve nr. 997/1'de (1-6^a varakları arasında) kayıtlıdır.³⁴

Salâhî'ye âit bir başka nüsha, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 3552'te kayıtlı bir mecmûa içerisinde 181b-186a varaklar arasındadır. Hurde ta'lik hatla yazılmış olup her sahifede 21 satır vardır.

d. İbrâhîm Efendi Şerhi:

İbrâhîm Efendi'ye nispet edilen nüsha, Millî Kütüphanesi, 3763/4 nr.da kayıtlı bir mecmûa içerisinde 104^b-107^b varaklar arasındadır. Derviş Hamza Nakş-bendî tarafından 1237 tarihinde istinsah edilmiştir. Satır sayısı 15'tir. İşlek bir rik'a ile yazılmıştır. Hayrân şiirinin beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmış olup metinde zikri geçen âyet ve hadislerin üstü kırmızı çizgi ile belirginleştirilmiştir. Eser İbrâhîm Efendi'ye, son sahifedeki, "Tarîk-ı Sa'diyye meşâyihlerinden eş-şeyh İbrâhîm Efendi merhûm şerh buyurmuşlardır" ibâresi ile nispet edilmektedir. Baş:

"*İnnehû min Süleymân ve innehû Bismillâhirrahmânirrahîm. Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu alâ Resûlinâ Muhammedin nûri'l-kevneyni ve alâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn. Ammâ ba'd: Beyt Bederyâ der menâfi' bi şumârest / Ve ger hâhî selâmet der kenârest mîsdâkınca kariyye-i Hafsa'da küşe-nişîn iken ihvân-ı safâ vü yârân-ı bâ-vefâdan biri gelüp ziyâretimiz ricâ edüp Eşref-zâde kaddesallâhu sırrahu'l-azîz hazretlerinin, şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân kasidesi nasara yensuru*

33 Salâhî'nin hayatı ve eserleri üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan Mehmet Akkuş, eserinde bu nüshayı tanıttıktan sonra bazı pasajları ıktibas etmiştir. Bk. *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâki (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1998, s. 129-131.

34 *Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu*, haz. Nail Bayraktar, İstanbul 1993, I, 133, 136; *age*, haz. Nail Bayraktar-Hüseyin Türkmen, İstanbul 2003, IV, 127.

bâbına muvâfık olmayup i'râb binâ kâidesine mutâbık olmamak ile ba'zı ihvân hayli mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür deyu çok güft-ı gü olmuşdur.”

Son: “*İnnî câilün fi'l-ardi halifeten* devletini talebde tekâsül etdik amâ Allâh ve Resûlü'nü severiz. *El-mer'u mea men ehabbe* ile saâdet-i sermedî ve izzet-i ebedîne yâ Rab cümlemizi lâyük eyle. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn ve yâ Hayre'n-nâsırîn. Bu kasîde[y]i Havs[a]'da Tarîk-ı Sa'diyye meşâyihlerinden eş-şeyh İbrâhîm Efendi merhûm şerh buyurmuşlardır. Tahrîr fî 5 Cemâziyelevvel sene 1237. Sevvedehu el-fakr attâr es-seyyid dervîş Hamza be-tarîk-ı Nakş-bendî gaferallâhu lehu.”

Şeyh İbrahim Efendi'ye nispet edilen ve “Şerh-i Kasîde-i Eşref-zâde” adıyla kayıtlı olan bir diğer nüsha, İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, nr. 327'de bulunmaktadır. İstinsah tarihi 1245'tir. Nesih hatla yazılmış olup mecmûanın 58^b-62^a varakları arasındadır. Her sahîfede 19 satır vardır.

e. Müellifi Belirtilmeyen Şerh:

Yukarıda tanıtilen yazmalardan başka, baştan sona elimizdeki metinlerle aynı olduğu halde herhangi bir müellife nispet edilmeyen bir nüsha daha bulunmuştur. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 1001'de kayıtlı olan bu nüsha, ta'lik hatla yazılmış olup bir mecmûanın 65^a-69^b varakları arasındadır. İstinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır. Diğer nüshalardan farkı, eserin sonunda, “Temmet terceme-i Kasîde[-i] Eşref-zâde” kaydının bulunmasıdır. Tercüme kelimesinin dilimizde kazandığı geniş anlam yelpâzesi dikkate alınarak bakıldığında, kelimenin burada “şerh” mânâsında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yalnız eserin kataloga, “Terceme-i Kasîde-i Eşref-zâde” şeklinde işlenmiş olması, araştırmacılar açısından nispeten yanıltıcı olabilmektedir.

III. Kasîde-i Hayrân Şerhi'nin Âidiyeti Meselesi

Kasîde-i Hayrân'ın bilinen tek şerhini farklı müelliflere nispet eden yazmaların bulunması, bu zamana kadar bilinen tek şârih Salâhî konusuna ihtiyatla yaklaşma zarûretini, en azından bu bilgiyi yeniden tahkik etmek mecburiyetini getirmiştir. Şerhin gerçek müellifi konusuna açıklık getirebilmek için yapılacak ilk şey, ismi geçen diğer müelliflerin de en az Salâhî kadar bu şerhi kaleme almış olma ihtimâlini göz önünde bulundurmak-

tır. Bir başka deyişle, Salâhî dışındaki diğer üç ismi, şerh yazmış olma ihtimâlleri bakımından aynı mesâfede görmek gerekmektedir.

İncelediğimiz şerhlerin hiçbirisi müellif hattı değildir. Bu sebeple müellifi, sadece yazmalardan hareketle ve kat'î şekilde tespit etmek imkânı yoktur. Metinlerde te'lif tarihi olmadığı gibi müellifi teşhis etmeye dolaylı da olsa katkı sağlayacak olan istinsah tarihleri de yeteri kadar yardımcı olmamaktadır. Yazmaların sadece dördünde tarih vardır. En eski nüsha, 1225 tarihli olup Niyâzî-i Mısrî'ye izâfe edilen metindir. İbrâhîm Efendi'ye nispet edilen iki nüshadan ilki 1237, diğeri 1245 tarihinde istinsah edilmiştir. En yeni nüsha 1309 tarihli olup Salâhî nüshasıdır.³⁵ Yazmalardaki kayıtlar asıl müellifin tespiti için yeterli olmayınca geriye, metnin muhtevâsından hareketle müellifin kimliğine dâir tahmin yürütme ihtimâli kalmaktadır. Bunun için de şerh metnine biraz daha yakından bakarak muhtemel müelliflerin diğer te'lifatı ile şerh arasında paralellik olup olmadığını tespit edebilmek lâzımdır. Hayrân şerhi, lûgat ve belâgat ağırlıklı bir şerh olmayıp tasavvufî bir şerhtir. Dolayısıyla muhtevâdan hareketle müellifi teşhis için klasik şiir bilgisinden ziyâde tasavvuf düşüncesi içerisinde gelişen ekoller arasındaki nüansları tefrîk edebilecek donanıma sâhip olmak gerekmektedir. Ayrıca bu metotla varılan neticenin yüzde yüz isâbetinden bahsetmek hiçbir vakit mümkün değildir. Yine de şerh metni kendilerine izâfe edilen dört ismin ilmî şahsiyetlerine, böyle bir şerh yazıp yazmayacakları nokta-i nazarından bakmak, asıl müellifin en azından kim olmadığı konusunda bir fikir verecektir.

a. Şerh Metninin Hüseyin Efendi'ye Âidiyeti İhtimâli

Hayrân şerhi yazmalarından biri, Evhadüddîn tekkesi veya Hacı Evhad tekkesi³⁶ şeyhi lakabıyla mâruf olan Hüseyin Efendi'ye izâfe edilmektedir. İsmi, irşâd makamında bulunduğu tekke ile birlikte anılan Hüseyin Efendi ayrıca Kutub Hüseyin Efendi olarak da tanınmıştır. Halvetiyye'nin Sivâsî şûbesi meşâyihinden olup Abdülehad Nûrî'nin halîfelerindendir. Seyyid

35 İstinsah tarihi bulunan nüshalar sırasıyla şunlardır: Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi, Hüseyin Kocabaş Yazmaları, nr. 320; Millî Kütüphâne, nr. 3763/4; İzmir Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, nr. 327 ve Süleymâniye Kütüphanesi, Uşşâki Tekkesi, nr. 254.

36 Yedikule yakınlarındaki bu tekke, 1343/1924-25'te Sünbülî dergâhları arasında gösterilmektedir. Bk. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, V, 309. Tekke'nin tarihi ve post-nişinleri için ayrıca bk. Zâkir Şükri Efendi, *Die Istanbuler Derwisch Konvente und Ihre Scheiche (Mecmua-ı Tekâyâ)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, yy., 1980, s. 35; İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî*, İstanbul: İnsan Yay., 2007, s. 223-225.

Hüseyin mahlasıyla şiir söylemiştir.³⁷ Eserleri arasında Eşrefoğlu şerhi zikredilmemektedir.³⁸ Kütüphanelerde eserlerinden yalnızca ikisinin izine rastlanmış olup bunlardan ilki, *Risâletü'l-Ferâiz* adında, üç varaktan ibâret bir risâledir.³⁹ *Er-risâletü'd-Devrâniye ve İânet li-Erbâbi't-Tarîka* adlı diğer eseri, otuz beş varak olup semâ ve devrân ile ilgili risâlelerin toplandığı bir mecmûa içerisinde.⁴⁰ Hüseyin Efendi'nin eser listesi içerisinde herhangi başka herhangi bir tasavvufî şiir şerhi de mevcut değildir.

Kendisinden bahseden kaynakların sadece birinde, *Tuhfe-i Nâilî*'de; "Eşref-zâde Hüseyin Efendi, Eşref-zâde Abbas Efendi'nin oğludur" cümlesiyle tanıtılmaktadır.⁴¹ Diğer kaynaklarla destekleyemediğimiz bu bilgi, Hayrân şerhi ile olmasa da Hayrân şiiri ile Hüseyin Efendi'yi birbirine yaklaştırmaktadır. Yâni müellifin, şâyet büyük cediti ise Eşrefoğlu'nun şiirini okumuş olma ihtimâli hayli yüksektir. Fakat yine de şerhin Hüseyin Efendi'ye âit olup olmadığı konusunu tartışmak için elimizde, Hüseyin Efendi adına kayıtlı Sermet Çifter nüshasından başka bir mâlûmât yoktur. Hayrân şerhi ile Hüseyin Efendi arasında, son derece dolaylı da olsa şö-

37 Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 500-501; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 62. Ancak Şeyhî Mehmed Efendi, Hüseyin Efendi'nin "mahlasdan âri ilâhiyyât ve eş'ârı vardır" diyerek mahlas kullanmadığını söylemektedir. Bk. *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, IV, 94-95.

38 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 500-501'de Hüseyin Efendi'nin eserleri: "*Mecmau't-Tefâsîr, Risâle-i Devrâniyye, Ferâiz Şerhi, İzzî Şerhi, Divân*" sırasıyla yer almaktadır. Şeyhî Mehmed Efendi, eserleri arasında *Divân*'dan bahsetmemektedir. Bk. *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, IV, 94. Aynı şekilde *Osmanlı Müellifleri*'nde de eserleri arasında *Divân* sayılmamakta, fakat "Seyyid Hüseyin" mahlaslı ilâhiyyâtı olduğu söylenmektedir. Bk. *age*, I, 62.

39 Bu risâlenin çeşitli koleksiyonlarda pek çok nüshası mevcuttur. Meselâ bk. Süleymaniye Kütüphanesi, A. Tekelioğlu, nr. 817/1; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, nr. 3643/1; Aynı kütüphâne, nr. 4928/4; Aynı kütüphâne, nr. 4928/8.

40 Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 3602. Bir başka nüsha, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 3602'de kayıtlıdır.

41 Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yay., 2001, I, 200-201. Nâil Tuman'ın verdiği kaynaklar tetkik edilmesine rağmen maalesef bu bilginin başka bir kaynaktan tekrarı tespit edilememiştir. Yalnız Hüseyin Efendi'nin "Eşref-zâde" neslinden gelmiş olabileceğini destekleyen dolaylı da olsa bir bilgi mevcuttur: Kutub Hüseyin Efendi, torunu Seyyid Abdülkerim Efendi (v. 1181/1767-68)'ye, Dâvut Paşa Camii yakınında olan ve Ördek Baba tekkesi olarak bilinen bir Eşrefî zâviyesinin şeyhliğini îşâret etmiş, söz konusu tekkenin meşihâtı da Abdülkerim Efendi ile başlamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki iki belgeye istinâd eden bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Adalet Çakır, *age*, s. 541-543. Buradan böyle bir netice çıkarılabilir: Kâdirilikte yaygın bir gelenek olan evlâdiyet geleneğine göre post-nişinlerin umûmiyetle neseben de Kâdirî oldukları bilinmektedir. Bu durumda Seyyid Abdülkerim Efendi'nin ve dolayısıyla Kutub Hüseyin Efendi'nin de Eşref-zâde ahfâdından olma ihtimalleri belirginlik kazanmaktadır. Böylece, *Tuhfe-i Nâilî*'de Hüseyin Efendi'nin sıfatı olarak zikredilen "Eşref-zâde" vurgusu da bir karşılık bulmaktadır.

le bir irtibat daha vardır: Muhtemel şârihlerden biri olarak tetkik edilen Niyâzî-i Mısırî, Hüseyin Efendi'nin adıyla birlikte anılan Hacı Evhad tekkesinde bir hücrede bir müddet i'tikâfa girmiştir.⁴² Yâni Hüseyin Efendi'nin şerh ile değil de muâsırı olan diğer bir muhtemel şârih ile bir süre de olsa aynı tekkede bulunmuş oldukları bilinmektedir. Ancak görüşüp görüşmediklerine dâir bir kayıt mevcut değildir. Belki de bu râbîta, daha sonra yapılacak araştırmalara, bugün tamamlayıcı bilgilerden mahrum olduğumuz için tahmin yürütemeyeceğimiz türden bir katkıda bulunabilir.

Hüseyin Efendi'den bahseden kaynaklar, onun âlim, zâhid ve müteşerri' bir zât olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Hacı Evhad zâviye şeyhliği yanında kürsü vâizliği vazifesini de deruhte etmiş, son olarak Süleymâniye kürsü vâizliğine getirilmiştir.⁴³ Bütün kaynaklarda tekrar edilen ve "Derviş olan âşık gerek ol yolda hem sâbit gerek / Ahkâm-ı Kur'ân'a uyup hem sünnete râgîb gerek"⁴⁴ beytiyle başlayan ilâhî, ondaki şerîat vurgusunu açıkça göstermektedir. Bir tek şiirden hareketle Hüseyin Efendi'nin tasavvufî görüşü hakkında hüküm vermek elbette isâbetli olmayacaktır. Ancak yine de şiire yansıyan din gayretinin, Hayrân şerhinin yazılma sebebi ve muhtevâsına yakın durduğunu söylemek yanlış olmaz. Yâni, Hüseyin Efendi'nin, şerhin müellifi olma ihtimâli göz önünde bulundurulmalıdır.

b. Şerh Metninin Niyâzî-i Mısırî'ye Âidiyeti İhtimâli

Muhtemel şârihlerden biri, Niyâzî-i Mısırî'dir. Yunus çizgisinde şiir söyleyen Mısırî, esâsen Eşrefoğlu'nun şiirlerine de yabancı değildir. Kendi el yazısıyla tertip ettiği iki mecmûaya seçerek kaydettiği şiirler arasında, Eşrefoğlu'nun şiirleri de vardır.⁴⁵ Bir şâirin şiirlerini okumuş ve beğenmiş olmak, elbette şerh etmek için yeterli delil teşkil etmez. Mısırî gerçi

42 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, V, 75: "Şeyh Elif Efendi, *Tenşitü'l-Muhibbin*'de yazıyorlar ki, şeyhu'l-ârifin kudvetü'l-muhakkıkın Hz. Şeyh Mısırî en-Niyâzî İstanbul'da, Yedikule civârında bir hücrede i'tikâf buyurmuşlardır. Bu hücre el-ân hüsn-i muhâfaza olunur. Burada bilâhare mesnevi-hân Hüsâmeddin Efendi merhûm teberrûken oturmuştur."

43 *Şakaik-ı Nu'maniye*, IV, 94.

44 "Terk eyleyip ser-keşliği isbât ede dervişliği / İzhâr edüben merdliği hem kâmile tâlib gerek" için bk. Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, haz. Adnan İnce, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2005, s. 289. Ayrıca isminin yer aldığı "Seyyid Hüseyin-i derd-mend bu yolda olsun serd-mend" son mısra için bk. *Tezkire-i Safâvî*, haz. Pervin Çapan, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2005, s. 285; *Şakaik-ı Nu'maniye*, IV, 94.

45 Abdülbaki Gölpınarlı, "Niyâzî-i Mısırî", *Şarkiyat Mecmuası*, VII, 1972, s. 204, 208.

şârihtir, Yunus'un iki şiirine şerh yazmıştır.⁴⁶ Hayatı ve tasavvufî görüşleri üzerinde bir hayli akademik çalışma bulunan Mısırî'nin eserleri arasında, Hayrân şerhinden bahsedilmez.⁴⁷ Oysa elimizde bulunan şerh nüshalarından ikisi, üstelik istinsah tarihi en eski olanı, Mısırî'ye izâfe edilmektedir.

Şerh metninin başında, sebab-i te'lif bölümünde şöyle bir açıklama yer almaktadır: "Ba'zı ihvân hayli mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür deyu çok güft u gû olmuşdur. Bu kasîdenin şer'a tatbîkın ve Eşref-zâde'nin kelâmının te'vîlin ricâ ederim." Pek çok tasavvufî şiir şerhinde tesâdüf olunan bu kabil bir açıklama, kısaca "çevreden gelen ısrarlı talepler" şeklinde kalıplaştırılabilir. Belirtilen gerekçeye göre, müellife mürâcaatta bulunarak yukarıda alıntılanan cümleleri kuran kişi, "ihvân-ı bâ-safâdan bir azîz"dir; yâni şârihin değer verdiği bir kimsedir. Bu kişi aynı zamanda Eşrefoğlu'nun şiirine şüphe ile bakan ve şiirin şerîata muhâlif unsurlar taşıdığını düşünen bir zümrenin, yazılacak şerh ile susturulmasını istemektedir. Konu, sebab-i te'lif bölümüne bu şekilde taşındığına göre, yâni şârih bu talebi dikkate alarak şerh yazmaya karar verdiğine göre, söz konusu "mütevehhim" yaklaşımı müsâmaha ile karşılıyor demektir. Doğrudan böyle olmasa bile, en azından Eşrefoğlu'nun şiiri hakkında olumsuz konuşan bir topluluğun âdetâ sözcülüğünü üstlenen bir dostuna az da olsa hak verdiği anlaşılmaktadır. Neticede şiirin şerîat dâiresinde olup olmadığı konusunun hayli tartışıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁸ Burada sorulacak soru, bu tavrın muhtemel şârihlerden hangisine yakın durduğu olmalıdır. Daha doğru bir ifadeyle, dört isimden hangisi Eşrefoğlu hakkında ileri sürülen bu türden bir şüpheyi ciddîye alıp şerhe tevessül eder? Meselâ Niyâzî-i Mısırî, böyle bir itirazı hoş veya haklı görebilir mi? Bu suâlin cevâbını kesin olarak verebilmek elbette mümkün değildir. Zaten eski metinlere bu tür sorular yönelterek çözüm arayışına gitmek, bizde henüz yaygın olarak tatbik edilen bir metot değildir.

46 Yunus'un iki şiirini şerh etmiştir. Bk. Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay., 1998, s. CLVIII-CLIX.

47 Sadece Kenan Erdoğan, "Niyâzî'ye Ait Olduğu Söylenen Diğer Eser ve Risâleler" başlığı altında, herhangi bir yorum yapmadan, Süleymaniye Kütüphânesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3254'te kayıtlı nüshayı zikretmiştir. Bk. *Niyâzî-i Mısri Dîvânı*, s. CLXI.

48 Burada dikkat çeken husus, şiir üzerindeki şüphelerden ziyâde üsluptur. Kasîde-i Hayrân'dan bahsettiği bir paragrafta Vassâf, aynı konuyu çok daha yüksek bir dil kullanarak şu cümlelerle ifade etmektedir: "(...) Tamâmen tevhid-i zât neş'esiyle söylenmiştir. İlm-i zâhir neş'esiyle tevfik-i ma'nâda zorluk çekilir. Hz. Şeyh'in kemâlât-ı ârifânelerinin mertebe-i bülendine delâlet eder." Bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 102.

Şerhe, muhtevâ açısından bakıldığında, muhtasar bir metin olmasına rağmen, beyitlerin genel olarak hangi tasavvufî yaklaşıma göre açıklandığı az çok anlaşılmaktadır. Meselâ, hemen ikinci beyitte yer alan; “Gözüm her kande kim baksa görünür sûret-i Rahmân” mısırânı şârih, “Hazret-i Rahmân sûretten münezzehdir; ya'nî sûret-i rahmet-i Rahmân'ı müşâhade ederim” cümlesiyle te'vîl etmeyi tercih etmiştir. Şârihin, Rahmân'ın tecellisine dâir tasavvurunu göstermesi bakımından temsil değeri olan bu cümle, aynı zamanda şerhe hâkim olan tasavvufî anlayışı da yansıtmaktadır. Oysa Niyâzî-i Mısrî, söz konusu mısırâ böyle bir tevcih ile şerh etmek bir yana, bizâtihi benzer beyitler söylemiş bir sûfi şâirdir. Birkaç örnek vermek gerekirse;

Hakk'ı istersen yûri insâna bak

Şems-i zât yüzinde rahşân eylemiş

Hak yüzi insân yüzinden görünür

Zât-ı Rahmân şeklin insân eylemiş⁴⁹

beyitlerinde Mısrî, Eşrefoğlu'nun mısırânını biraz daha tahsis ederek, Rahmân'ın insan yüzünde tecellî ettiğini söylemektedir. Aynı yaklaşımı görmek bakımından,

Âdem'ün vechinde Hakk'ı görmedi İblis la'în

Sûretâ gördi ki bir şekl-i münakkaş n'eylesün⁵⁰

beyti de önemlidir. Burada Mısrî, bir adım daha atarak lânetli şeytanın da Hz. Âdem'de Hakk'ın tecellisini müşâhade edemediğini ileri sürmekte, böylece tecelliyi idrâk edememe/etmeme hâlini şeytanın bir husûsiyeti olarak göstermektedir. Bir başka beytinde,

İbret-ile şeş cihetden görinen eşyâya bak

Cümle bir âyînedür kim vech-i Rahmân andadır⁵¹

diyen Mısrî, Eşrefoğlu'nun mısırâna biraz daha yaklaşmakta, sadece insanda değil eşyânın tamamında Rahmân'ın vechini seyrettiğini ifade etmektedir. *Mısrî Divânı*'nda vahdet-i vücûd neşvesi ile söylenmiş daha pek

49 Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Divânı*, s. 99.

50 *age*, s. 181.

51 *age*, s. 48. *Mısrî Divânı*'nda insânı, insân-ı kâmilî bu bakış açısı ile târif eden çok sayıda örnek mevcuttur: “Zât-ı Hakk'ı anla zâtundur senün / Hem sıfâtı hep sıfâtundur senün / Sen seni bilmek necâtundur senün / Gayra bakma sende iste sende bul” ilâhisi için bk. *age*, s. 127.

çok örnek mevcuttur. Burada asıl dikkat edilmesi gereken husûs, şârihin kendisinin de benimseyerek temsil ettiği varlık tasavvuru ile söylenmiş bir beyti, şerh ederken bir başka düzleme çekerek açıklayıp açıklamayacağı meselesidir. Bu kadar belirgin bir te'vil, şerhten ziyâde aşırı yorumadır. Şu halde şerhin Niyâzî-i Mısrî'ye âit olma ihtimâli, mevcut iki nüshaya rağmen, zayıf bir ihtimal olarak kalmaktadır.

Burada, Mısrî'ye nispet edilen iki nüsha ile diğerleri arasındaki tek mühim farka işâret etmeden geçmek olmaz. Mısrî şerhlerinde yer alan, "Ledünnî ilminin sırrın ne bilsün her tahâretsiz / Ki Cibrîl-i emîn uçmaz gibi bahrin kenârından" beyti, diğerlerinde yoktur. Hayrân şiiiriyle aynı vezinde olan bu beytin kime âit olduğu tespit edilebilirse, asıl müellifi teşhis etmek konusunda yardımcı olabilir.⁵²

c. Şerh Metninin Salâhî-i Uşşâkî'ye Âidiyeti İhtimâli

Kasîde-i Hayrân'ın bu güne kadar bilinen tek şârihi, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî'dir. Halvetiyye'nin Salâhiyye⁵³ kolunun müessisi olan Salâhî, başta Niyâzî-i Mısrî'nin bazı gazel-ilâhîleri olmak üzere pek çok sûfiyâne şiiire şerh yazmış⁵⁴ olup bu tür te'lifât ile öne çıkmış bir müelliftir. Salâhî üzerine yapılan kapsamlı bir çalışmada Hayrân şerhi onun eserleri arasında gösterilmektedir.⁵⁵ Ne var ki bu durum, diğer üç müellife izâfe edilen yazmaların ortaya çıkması üzerine tartışmaya açık hâle gelmiştir. Kütüphanelerdeki Hayrân şerhi nüshalarının da büyük ekseriyeti Salâhî adına kayıtlıdır. An-

52 Mısrî ve Salâhî'nin divânlarında böyle bir beyit yoktur. Beytin değil ama ilk mısrâm bir benzerini, Hatâyî söylemiştir: "Vücûdum şehrine girdim o şehri pür-safâ gördüm / Velâyet ilmine erdim aceb nûr-ı Hüdâ gördüm" beytiyle başlayan gazelin, "Hakikat ilminin sırrın ne bilsün her tahâretsiz / Bu sırta ermedi münkir anın katlin revâ gördüm" beytinin ilk mısrâ, "Ledünnî ilminin sırrın ne bilsün her tahâretsiz" mısrâmı hatırlatmaktadır. Bk. *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı*, haz. Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, İstanbul: Kaknüs Yay., 2006, s. 279. Ne var ki Hatâyî'nin Eşrefoğlu şerhine dâir herhangi bir mâlumâta sâhip değiliz.

53 Halvetiyye'nin Cemâliyye kolundan ayrılmıştır. Balıkesirli eş-Şeyh Abdullah Selahaddin Efendi'ye nisbet edilmiştir. Kendisi Kâdirî, Sa'dî, Mevlevî, Nakş-bendî, Bayrâmî, Celvetî tarikatlarından da icâzet almıştır. Bk. Sâdık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Aliye)*, s. 245-246.

54 Bu konuda bir yüksek lisans tezi vardır. Hafize Keleş, *Selâhaddin-i Uşşâkî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. Bursalı Mehmed Tâhir, Salâhî'nin eserleri faslında, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Niyâzî-i Mısrî, Nasûhî, Eşref-i Rûmî, Nakşî-i Akkirmânî hazerâtının bazı nutuklarının şerhi" diyerek kimlere şerh yazdığını belirtmektedir. Bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 106.

55 Salâhî'nin bazı gazel ve beyit şerhleri için bk. Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, s. 124-134.

çak nüsha sayısının fazla olması da müellifin Salâhî olduğunu söylemek için yeterli delil teşkil etmez. Bilindiği üzere istinsaha kaynak teşkil eden metinde yer alan herhangi bir yanlış bilgi, kopya yoluyla çoğaltma sonucunda yaygınlaşmaktadır. Elimizde müellif hattı nüsha da olmadığına göre şârihin Salâhî olduğunu kesin bir dille söylemek mümkün değildir.

Salâhî nüshalarının diğerlerinden bâriz farkı, müellif isminin sebab-i te'lif kısmında; "Bu hakîr Salâhî derd-mende ihvân-ı safâdan bir azîz gelüp ricâ tarîkı ile..."⁵⁶ şeklinde başlayan cümlede görüldüğü üzere, bizâtilî yer almıştır. Metin karşılaştırmasına dâhil edilen diğer müelliflerin nüshalarında ise müellif isimleri ya sadece başlıkta veya ferâğ kaydında zikredilmiştir. Sebab-i te'lif bölümündeki bu farklılığı belirttikten sonra yine bu bölümle ilgili bir hususu daha vurgulamak gerekir. Bilindiği üzere Salâhî, şârih olarak temâyüz etmiş bir sūfidir. Şerhleri üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında onun, Eşrefoğlu şerhi dışındaki Türkçe şiir şerhlerinin hiç birine sebab-i te'lif yazmadığı görülmektedir. Yâni böyle bir teâmülü yoktur. Şu halde şerhin asıl müellifi Salâhî ise niçin sadece bu şerhe sebab-i te'lif yazmıştır? Bu suâli kat'î bir şekilde cevaplamak mümkün olmasa da şöyle bir çıkarıma müsâittir; Salâhî kaleme aldığı şerhlerin te'lif sebebini belirtmediğine göre bu şerh ona âit olmayabilir.

Salâhî'nin diğer şerhlerini, meselâ Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerine yazdığı şerhleri muhtevâ açısından Hayrân şerhi ile karşılaştırmak da müellifi tespit husûsunda yardımcı olacaktır. Mısırî'nin üç gazelini şerh etmiştir. Bu şiirlerden özellikle,

İki kaşın arasında çekti hatt-ı istivâ

Alleme'l-esmâyı ta'lîm etti ol Hüdâ

matlâlî gazel, Hayrân kasidesini hatırlatan beyitler ihtivâ etmektedir. Söz konusu gazelin;

Kande birler Hakk'ı inkâr eyleyen bu Mısırî'yi

Zâhir olmuşken yüzünde nûr-ı zât-ı kibriyâ

beytini Salâhî, "Yâni Mısırî mazhar-ı âsâr-ı sıfât-ı Hak ve mücellâ-yı envâr-ı cemâl-i mutlak olmuş iken Mısırî'nin masdar-ı hidâyet olduğunu inkâr eden Hakk'ın birliğini kande tahkik eder"⁵⁷ cümlesiyle şerh etmektedir.

56 Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşaki Tekkesi, nr. 254.

57 Abdullah Çaylıoğlu, *Niyâzî-i Mısırî Şerhleri*, İstanbul: İnsan Yay., 1999, s. 103. Mısırî'ye şerh yazan müelliflerin ayrıntılı bir listesi için bk. Mustafa Erdoğan, "Niyâzî-i Mısırî Şerhleri", *Dergâh*, sayı: 71, 1996, s. 15-17.

Buna göre müellif, herhalde Mısırî'nin ve onun şahsında insân-ı kâmilin vechinde, Hakk'ın cemâl sıfatlarının nurlarının görüldüğünü söylemektedir. Şârih, diğer şerhlerinde de âdeti olduğu üzere şerhi, kendi şiiriyle desteklemektedir.

Âdem yüzü kim âyîne-i vech-i cemîldir

İm'ân-ı nazar et mazhar-ı esmâ-i celîldir

Her yüzde nümâyân iken envâr-ı cemâli

Bu göz ki; onu görmeye elbette alîldir⁵⁸

beyitleriyle, Mısırî'nin mısırâını sadece farklı kelimelerle, fakat neredeyse aynı şekilde tekrar etmiştir. Oysa Kasîde-i Hayrân'daki "Gözüm her kande kim baksa görünür sûret-i Rahmân" mısırâı hatırlanacağı üzere; "Hazret-i Rahmân sûretden münezzehdir; ya'nî sûret-i rahmet-i Rahmân'ı müşâhade ederim" cümlesiyle, sınırlayıcı bir yaklaşımla şerh ediliyordu. Bu açıklama, esâsen tevhid anlayışında bir başka yaklaşımı benimseyen veya en azından mısırâda ifadesini bulan vahdet-i vücûd tasavvurunu kelâm çizgisine çekmeye gayret eden bir endişenin eseridir. Kelâm terimleri ile söylenecek olursa bu şerh, Eşrefoğlu'nun sözünü teşbîhten tenzîhe çekme gayretinin bir neticesi gibi görünmektedir. Bu çaba, şerhin "sebebi te'lîf" kısmında dile getirildiği gibi, şiirin "şer'-i şerîfe muhâlif olmadığını göstermek" maksadına hizmet ettiği halde, Salâhî'nin Mısırî şerhinde açıkça görülen yaklaşımı ile örtüşmemektedir. Yâni bu şerh, Salâhî'nin de olmayabilir.

d. Şerh Metninin İbrâhîm Efendi'ye Âidiyeti İhtimâli

Kasîde-i Hayrân şerhi nüshalarından ikisi, Sa'dî şeyhi İbrâhîm Efendi'ye izâfe edilmektedir. İbrâhîm Efendi hakkında elimizde, Millî Kütüphâne nr. 3763/4'deki yazmanın istinsah kaydında yer alan, "Havsâ'da tarîk-ı Sa'diyye meşâyihlerinden eş-Şeyh İbrâhîm Efendi merhûm şerh buyurmuşlar" cümlesinden başka mâlumât bulunmamaktadır. İbrâhîm Efendi'nin Havsâ'da,⁵⁹ muhtemelen bir Sa'dî tekkesinde irşad vazîfesini deruhte etmiş

58 Abdullah Çaylıoğlu, *Niyâzi-i Mısırî Şerhleri*, s. 103.

59 Havsâ bilindiği üzere bu gün Edirne'nin ilçelerindedir. Metnin sebebi te'lîf kısmında yer adı, "karye-i Hafsa" şeklinde yazılmıştır. Vaktiyle Havsâ, İstanbul-Edirne yolunun mühim noktalarından olduğu halde, demiryolu yapıldıktan sonra eski değerini kaybetmiş ve XIX. asır sonlarında 1000 nüfuslu küçük bir kasaba hâline gelmiştir. Bk. Şemseddin Sami, "Havsâ", *Kamûsü'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1308, III, 1998.

olduğundan hareketle Sa'diyye tarîkatı üzerinde yapılan çalışmalar tetkik edilmiştir. Söz konusu tarîkatın İstanbul, Anadolu ve Rumeli'deki temsilcileri arasında tabiatıyla çok sayıda şeyh İbrahim Efendi vardır.⁶⁰ Ancak Havsa'da bir Sa'dî tekkesinden bahsedilmemektedir.⁶¹ İbrâhîm Efendi'nin kimliği tespit edilemediği için asıl konu ile irtibât da sağlanamamış, yâni Hayrân şerhinin İbrâhîm Efendi'ye âit olup olmadığı üzerinde fikir yürütme imkânı maalesef bulunamamıştır.

Sonuç

Kasîde-i Hayrân şerhi, elimizdeki yazmalardan hareketle isimleri tespit edilen ve yukarıda ayrı ayrı tetkik edilen dört sûfi müelliften birine âit olabileceği gibi hiçbirine de âit olmayabilir. Eşrefoğlu'ndan bahseden kaynaklar, bu şiirin birden fazla şerhi olduğunu söylemekle birlikte elimizde hâlâ bir tek şerh metni bulunmaktadır. Meselâ Bursalı Mehmed Tâhir, Niyâzî-i Mısırî'nin halîfelerinden olan Sahfî⁶² Mehmed Efendi (v. 1146/1733-34)'nin gayr-ı matbû bir Hayrân şiiri şerhi olduğunu kaydetmektedir.⁶³ Sahfî veya diğer bir okuyuşla Suhfî, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin "Çalabım bir şar yaratmış iki cihân arasında" ilâhîsini şerh etmiştir.⁶⁴ Söz konusu metin yerinde tespit edilebilmesine rağmen Hayrân şerhi maalesef bulunamamıştır. Sahfî'den bahseden kaynaklar, bu şerhten kesin bir dille söz ettikleri halde metnin ortada olmaması dikkat çekicidir. Bu durum şöyle bir ihtimâlî hatıra getirmektedir. Muhtevâ açısından bakıldığında Mısırî'ye âit olmayacağı anlaşılan şerh, belki de Sahfî'nin eseridir. Hem Mısırî'nin halîfelerinden olması hem de Mısırî dergâhında irşâd vazifesini deruhte etmesi, böyle bir iltibâsa sebep olmuş olabilir. Yâni kısacası, kesin

60 Tasavvuf tarihi kaynak ve araştırmalarında Sa'diyye tarîkatı şeyhleri çok sayıda "İbrâhîm Efendi" vardır. Bu isimlerden bir kısmı için bk. Hür Mahmut Yücer, *Şeyh Sa'deddin Cebavi ve Sa'dilik*, İstanbul: İnsan Yay., 2010, s. 119, 161, 178, 211, 217, 243.

61 Selami Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yay., 2008, s. 285-289. Sa'dilik üzerine yapılan kapsamlı bir akademik çalışmada; Edirne'de iki, Tekirdağ'da üç Sa'dî tekkesinden bahsedilmekle birlikte, bu tarîkatın Havsa'daki gelişimi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bk. Hür Mahmut Yücer, *age*, s. 229-234.

62 "Sahhâf" mahlasıyla da anılan bu zâtnın ismi bazı yazmalarda "Suhfî" şeklinde harekelenmiştir: "Suhfiyyu'l-Burseviyyu min hulefâi eş-şeyh Muhammed el-Mısırî en-Niyâzî" için bk. Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3427.

63 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 103. Aynı bilgi Vassâf tarafından da tekrar edilmektedir. Bk. *Sefîne-i Evliyâ*, V, 102. Sahfî aynı zamanda Bursa'daki Mısırî âsitânesi post-nişinlerindedir ve eserleri arasında tasavvufî şiir şerhleri vardır. Bk. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yay., 1997, s. 521.

64 Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3427.

bir neticeye ulaşıncaya kadar, Sahfi de elimizdeki şerh metninin muhtemel müelliflerinden birisi olarak düşünülebilir.

Hayrân şerhi nüshalarının sayıca fazla olması, şiirin ve dolayısıyla şerhinin vaktiyle ziyâde rağbet gördüğü, takdir ve tavsiye edildiğı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İstinsah edilen nüshalarda şârihler için sıralanan hürmetli ifadelerden anlaşılabilir ki; müellif olarak gösterilen isimlerden herhangi biri bu şerhi yazmamış olsa bile, en azından müntesipleri tarafından bu metin kendilerine yakıştırılmıştır. Netice itibâriyle elimizdeki metnin asıl müellifi kat'î şekilde tespit edilememekle birlikte şerhin Salâhî'ye âit olduğına dâir tekrar edilegelen bilgi de artık şüphe içermektedir.

Kasîde-i Hayrân şerhinin Metni

Yukarıda muhtemel şârihlere âidiyeti tartışılan Hayrân şerhinin burada tam metni verilecektir. Yalnız bu neşirde, herhangi bir yazma neşri için kullanılan edisyon kritik kaidelerini alışlagelenden biraz farklı şekilde tatbik etmek gerekmektedir. Karşılaştırmalı metin neşri, bir müellifin birden fazla nüshası bulunan eserini orijinaline en yakın şekilde tespit etmeyi hedeflerken, Hayrân şerhi, müellifinin teşhis edilememesi sebebiyle bu maksadın biraz uzağında kalmaktadır. Eldeki nüshaların ayrı müellifler adına kayıtlı olması zâten başlı başına bir problemdir. O sebeple, farklı müelliflere nispet edilerek istinsah edilen metinlerin her biri, hakikatte müellif adlarından sarf-ı nazarla, aynı yazmanın farklı nüshaları olarak görmek yoluna gidilmiş ve nüsha farkları bu şekilde gösterilmiştir.

Metin neşri için esas alınan nüsha, Niyâzi-i Mısri'ye nispet edilen nüshalardan biridir. Bu nüshanın, elimizdeki metinler arasında en eski istinsah târihini taşıyor olması, başlıca tercih sebebimiz olmuştur. Ayrıca bu metnin imlâsı, diğeri Mısri nüshasına kıyasla daha az hatâlidir. Gerçi nüsha sayıları açısından bakıldığında en çok nüsha, Salâhî-i Uşşâki adına kayıtlıdır. Fakat Salâhî nüshalarından biri daha önce bir yüksek lisans çalışması içerisinde neşredildiğı⁶⁵ için burada sadece karşılaştırmaya dâhil edilmiştir. Kısacası Mısri nüshası sırasıyla; Salâhî, Hüseyin Efendi ve İbrâhîm Efendi yazmalarından seçilen birer nüsha ile karşılaştırılmış ve farklar dipnotlar kısmında gösterilmiştir. Karşılaştırmaya dâhil edilen metinler her defasında tam künye ile zikredilmeyip her biri için hatırlatıcı kısaltmalar kullanılmıştır. Buna göre Niyâzi-i Mısri'ye izâfe edilen nüsha,

65 Hafize Keleş, *Selâhaddin-i Uşşâki ve Türkçe Tasavvufi Şiir Şerhleri*, s. 41-48.

“N”; Salâhî-i Uşşâkî nüshası, “S”; Hüseyin Efendi nüshası, “H” ve son olarak İbrâhîm Efendi nüshası, “İ” kısaltmasıyla gösterilecektir.⁶⁶

Metinde transkripsiyon alfabesi kullanılmamakla birlikte benzer harflerin iltibâsını önlemek için kalın harflerdeki uzun sesler, “mahlûkât” kelimesinde olduğu gibi düz çizgi ile gösterilmiş; hece ve kelime sonundaki “hemze” ve “ayn” harfleri de “neş’e” ve “da’vâ” örneklerinde görüldüğü üzere birbirinden tefrîk edilecek şekilde yazılmıştır. Türkçe’de çok kullanılan bazı duâ cümleleri dışında Arapça iktibaslar aslı harfleriyle dizilmiştir.

Esâsen Kasîde-i Hayrân nüshaları arasında muhtevâyı etkileyecek türden mühim bir farklılık yoktur. Sadece metinde zikri geçen isimlerin başında ve sonunda yer alan duâ ve hürmet ifâdelerinde, müstensih müdâhalesi olabilecek türden bazı değişiklikler görülmektedir. Tabîi asıl farklılık müellif isimlerinde olduğu için metin te’sisi metodu kullanılmamış, dört metin arasındaki kelime farklarının ve ta’likat düzeyindeki ilâvelerin tamâmına işâret edilmiştir. Metni burada neşretmemizin asıl sebebi, dört ayrı isme izâfe edilen nüshaların gerçekten de aynı şerh olduğuna dâir tespitimizi, bir de metin üzerinde göstermektir.

66 Bu nüshaların her biri, “Kasîde-i Hayrân’ın Şerhleri” üst başlığı ve muhtemel şârihlerin isimleri altında ayrı ayrı tanıtılmıştır. Tekrar hatırlamak gerekirse, karşılaştırmaya dâhil edilen Niyâzi-i Mısri nüshası (N), Sadberk Hanım Müzesi Kütüphanesi, Hüseyin Kocabaş Yazmaları, nr. 320’de; Salâhî nüshası (S), Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, nr. 254’te; Hüseyin Efendi nüshası (H), Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, nr. 17’de ve İbrahim Efendi nüshası (İ), Millî Kütüphâne, nr. A 3763’te kayıtlıdır.

قصيدة حيران

Kasîde-i Hayrân

Metin

[51^a] Cenâb-ı Kutb-ı İrfân Şeyhu'ş-Şuyûh Muhammed Mısrî Hazretlerinin Şerhleridir¹

Bismillahirrahmânirrahîm ve bihi²

Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü alâ nûri'l-âlemîn ve alâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn. ³[Her ne kadar denizde bulunan faydalar sayısızsa da eğer selâmet istersen sahildedir.] mısdâkınca karye-i tekve-nişîn iken ihvân-ı bâ-safâdan bir aziz bize gelüp ricâ edüp⁴ Eşref-zâde kuddise sırruhu hazretlerinin, ⁵“Tecellî şevk-i dîdârun beni mest eyledi hayrân” kasîdesi nasara yansuru bâbına muvâfık olmayup i'râb binâ kâidesine gayr-ı mutâbık olmakla⁶ hâlâ ba'zı ihvân hayli mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür deyu çok güft-gû olmuştur.⁷ Bu kasidenün şer'a tatbîkîn ve Eşref-zâde'nün kelâmının⁸ te'vîlün ricâ ederim dedikde, [51^b] ne kadar râh-ı taallüle⁹ zâhib oldum ise çâre olmadı ilhâh u ikdâm edüp¹⁰ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَوْ [Sakin isteyeniyi azarlayıp kovma. (Duhâ, 93/10)] deyu¹¹ hezâr dil-nüvâzlık edüp Hazret-i Aziz'in, kelimât-ı dehşet-âmîzin şer'a tatbîkde keşf-i râz¹² lâzım gelmez belki ecr-i cezil lâzım gelir dedikde; Aziz-i utekâ-yı hüviyyetin meyhâne-i aşkda¹³ mest-i lâ ya'kul

1 Cenâb-ı Kutb-ı İrfân ... Şerhidir N: Güfte-i Eşref-i Rûmî kuddise sırruhu Şerhu'ş-Şeyh Abdullah Salâhî-i Uşşâki Balıkesîrî S, Şerh-i İlahî Şeyh Eşref-zâde Abdullah er-Rûmî el-Kâdirî kuddise sırruhu [derkenâr] Şârih-i İlahî el-Hâc Evhadüddîn Şeyhi Hüseyin Efendi kuddise sırruhu H

2 Bismillahirrahmânirrahîm N: + انه من سليمان و انه -؛ ve bihi N: -S, -H, -İ

3 ve's-salâtü ... ecmaîn N: ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Resûlinâ Muhammedin ve alâ âlihi ve sahbihi. Beyt S, ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Nûr ve alâ âlihi ve ashâbihi. Beyt H, ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Resûlinâ Muhammedin nûru'l-kevneyni ve alâ âlihi ve ashâbihi. Beyt İ

4 mısdâkınca ... gelüp ricâ edüp N: mısdâkınca bu hakîr Salâhî derd-mende ihvân-ı safâdan bir aziz gelüp ricâ tarîki ile S, mısdâkınca karye-i tekve-nişîn iken ihvân-ı safâdan bir aziz gelüp ricâ edüp H, mısdâkınca karye-i Hafsa'da küşe-nişîn iken ihvân-ı safâ ve yârân-ı bâ-vefâdan biri aziz gelüp ziyâretimiz ricâ edüp İ

5 Eşref-zâde kuddise sırruhu hazretlerinin N: Eşref-zâde merhûmun S, Eşref-zâde merhûmun H, Eşref-zâde kaddesallâhu sırrahu'l-aziz hazretlerinin İ

6 gayr-ı mutâbık olmakla N: mutâbık olmamak ile İ

7 olmuştur N: eylemişlerdir S

8 şer'a tatbîkîn ve Eşref-zâde'nin kelâmının N: şer'a tatbîk vechi üzerine Eşref-zâde merhûmun kelâmının S, tatbîk ve Eşref-zâde'nin kelâmın H

9 ne kadar râh-ı taallüle N: ne kadar muillen teâkul-i teallül[e]? İ

10 ilhâh u ikdâm edüp N: +bu vecihle S

11 deyu N: mefhûmunca S

12 râz N: râzi İ

13 Aziz-i ... aşkda N: Hazret-i Aziz'in ankâ-yı hüviyyet meyhânesinde aşkla S, Azîzi ankâ-yı hüviyyetin meyhâne-i aşkla İ

olup ettiği nağamât-ı meczûb-evdâ'-ı hâlâtını¹⁴ ukalâya tefhîm ettirmek müşkildir,¹⁵ humakâya ne vechile dersiz.¹⁶ Beyt: *Bular sır remzidür deryâya sığmaz / Ki her söz zâhir ile çün bilinmez*¹⁷

Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân

*Ene'l-Hak sırrını cândan anınçün kılmadum pinhân*¹⁸

Tecellî, murâd muttakînün âlem-i gaybda¹⁹ kalbine tulû' eden nûr,²⁰ sırr-ı ene'l-Hak, sırr-ı hilâfetdir. Müstahlef ile müstahlif hükümde birdir.²¹ Mevlâ'nın kuluna tevkîr ve tekrîmidir. Tecellî nûrunun²² zuhûrunda olan hayretten elezz-i eşyâ²³ bir şey yoktur.²⁴ Havf-ı cahîm için ibâdet edenler abd-i ecîrdir.²⁵ Abd-i hâs olanlar! Bu devleti Mevlâ her isteyene vermez, dilediğine verir.²⁶

Aceb hayrân-ı mestem ki²⁷ bilişden bilmezem yârî

Gözüm her kande kim baksa görünür²⁸ sûret-i Rahmân

Hazret-i Rahmân²⁹ sûretten münezzehdir, ya'nî sûret-i rahmet-i Rahmân müşâhade ederim. Hattâ muvahhidinin nâr-ı cahîm ile terbiye

14 nağamât-ı ... hâlâtını N: nağamâtı ve bu vecihle olan evdâ' ü hâlâtı S, nağamâtı meczûb-ı evdâ' u hâlâtını H, nağamâtı meczûb-ı Hudâ olanın evdâ'-ı hâlâtını İ

15 müşkildir N: +lâkin ehl-i insâfa göre âsândır S

16 dersiz N: anladursuz H, anladursun İ

17 Bular sır ... çün bilinmez N: Ulûm-ı zâhir ile Hak bulunmaz S, Ulûm-ı zâhir ile çün bulunmaz H, Bunlar birer remzidür deryâya sığmaz / Ulûm-ı zâhir ile çün bulunmaz İ; bilinmez N: +Kâle Eşref-zâde kuddise sirruhu S

18 cândan ... pinhân N: cânım anınçün kılmadı pinhân S, etmedi pinhân H; eylemem pinhân İ

19 Tecellî N: +Ma'lûm ola ki S; murâd muttakînün N: mürde-i sâlik-i muttakînün S, mürde-i muttakînün H, merd-i muttakînün İ; gaybda N: gaybdan İ

20 nûr N: nûrdur S, nûr-ı neyyir-i ene'l-Hak H

21 ile müstahlif N: -S; birdir N: berâberdir İ

22 nûrunun N: +ve tecellînin S

23 elezz-i eşyâ N: elez bir şey S

24 Tecellî ... yoktur N: Tecellî nûrunun zuhûrunda olan uşşâka bir şey yoktur İ

25 abd-i ecîrdir N: abd-i şerîrdir ve na'im-i cennet için ibâdet edenler abd-i ecîrdir abd-i hâs olanlar nûr-ı tecellînin zuhûrunda mest ü hayrân olanlardır S, H, abd-i sû'dur ve na'im-i cennet için ibâdet edenler abd-i ecîrdir abd-i hâs olanlar nûr-ı tecellînin zuhûrunda mest-i hayrân olanlardır İ

26 dilediğine verir N: +ancak S, istediğine verir İ; verir N: +Kâle Eşref-zâde kuddise sirruhu S, +Beyt İ

27 hayrân-ı mestim ki N: hayrân u mestim S, hayrân u mestim ki H

28 görünür N: görünen S

29 Hazret-i Rahmân N: -Hazret S

olması³⁰ cennete lâyük olsun³¹ içündür, [52^a] muvahhidînin *ihrâk bi'n-nâr* olması sûret-i rahmetdir; kâfirlerin *ihrâk* olması intikâm içündür,³² sûret-i azâbdır. Nûr-ı tecelliyi müşâhade eden lâ bûd mest-i hayrân³³ olur. Mısır hâtunları Hazret-i Yûsuf'u³⁴ müşâhade mahallinde hayrân olup yedlerin şakk edüp acısın³⁵ duymadılar. Ve Râbia'ya suâl olundu, Allâh'ı sever misin? Neam deyu³⁶ cevap verdi. Allâh düşmânına adâvet eder misin? Etmezsin³⁷ dedi. Ya niçün etmezsin dedikde,³⁸ Allâh muhabbetiyle gönlüm mâl-â-mâldir³⁹ kimsenün⁴⁰ muhabbet ve adâvetine yer kalmamışdır deyu cevap verdiler. Hazret-i Azîz bu mertebeden haber verüp *Aceb hayrân-ı mestem*⁴¹ *ki bilişden bilmezem yârı* deyu bu mertebeye işâret buyurdular.⁴²

Benim her dertlü dermânı benim her ma'denün kânı

Benim ol dürr-i bî hemtâ benim ol bahr-i bî pâyân

Ya'nî tabîb-i kâmilim⁴³ gönül emrâzına devâ ederim. الناس كمعادن الذهب والفضة [İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibidir.] mısdâkıncı lutfâ⁴⁴ mazhar olup sırr-ı iksîre vâsıl oldum⁴⁵ ve meşâyih'in ilmi, ilm-i ledündür,⁴⁶ ona hadd-i pâyân yokdur.⁴⁷ Beyt: *Ledünnî ilminin sırrın ne bilsün her tahâretsiz / Ki Cibrîl-i emîn uçmaz her bir bahrin kenârından*⁴⁸

30 olması N: olunması S

31 olsun N: olması S

32 içündür N: +ki S

33 mest-i hayrân N: mest ü hayrân S, H

34 Yûsuf N: +aleyhi's-salâtü ve's-selâmı S

35 acısın N: +dahi S

36 deyu N: deyüp H

37 Etmezsin N: etmem S, cevap verdi ki etmem H, cevap verdi ki etmem İ

38 dedikde N: dediklerinde buyurdular ki S, dediler, buyurdu ki H, +buyurdular ki İ

39 mâl-â-mâl N: +olmuşdur S, H

40 kimsenün N: +bir S

41 hayrân-ı mestim N: hayrân u mestim S, H

42 işâret buyurdular N: işâretidir S; buyurdular N: +Kâle Eşref-zâde Rûmî kuddise sirruhu S, +Beyt İ

43 tabîb-i kâmil N: + olduğum ecilden S

44 lutfâ N: lutf-ı Hakka S, H

45 vâsıl oldum N: mâlik oldum demekdir. İmdi S; sırr-ı iksîre vâsıl oldum N: sırrı iksîri vâsıl oldum İ

46 ledündür N: ledünnidir ki S

47 hadd-i pâyân yokdur N: + Kâle Eşref-zâde kuddise sirruhu S, hadd ü pâyân yokdur H

48 Bu beyit sadece Niyâzî-i Mısırî'ye nispet edilen iki nüshada olup diğerlerinde bulunmamaktadır. Karşılaştırmaya dâhil edilmeyen Mısırî nüshasında (Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3254) vr. 4a'da yer alan beytin ikinci mısırâ: "Ki Cibrîl-i emîn uçmaz gibi bahrin kenârından" şeklinde olup vezne daha uygundur.

Semâda seyr⁴⁹ ider sırrım cihânı tutdu envârım

Mukaddesler cemîisi⁵⁰ benim sırrımda ser-gerdân

Seyr-i cismânî cümle⁵¹ câiz değildir ammâ rûhânî⁵² câizdir.⁵³ Rûh-ı cismânînin [52^b] seyri, âlem-i nâsûtdadır ve rûh-ı seyrânînin seyri âlem-i melekûtdadır ve rûh-ı sultânînin seyri âlem-i ceberûtdadır ve rûh-ı kudsînin seyri âlem-i lâhûtdadır.⁵⁴ Avâlim-i erbaa feyzi, âlem-i gayb-ı amâdan⁵⁵ alurlar. Rûh-ı kuds⁵⁶ sâhibleri âlem-i ebdânda iken mâ fevka'l-alâ ve mâ tahte's-serâ⁵⁷ kendilerine münkeşif olup guyûbât-ı mahfiyyât⁵⁸ kendilerine ayân ve beyân olur;⁵⁹ kesâfet-i unsurîleri nûrâniyyete⁶⁰ tebdil olduğu için⁶¹ ki beyt:

از چراغ تو بخورشید رسد صد پرتو
که روی پاک و مجرد⁶³ چو مسیخا بفلک

[Senin çerâğından güneşe yüz parıltı erişir. (Çerâğın) Mesîh'in pâk ve mücerred çehresi gibi felek üzerinedir.]

الله نُورُ السَّمَاوَاتِ [Allah göklerin ve yerin nûrudur. (Nûr, 24/35)] mazmûn-ı şerîfi⁶⁴ üzre Hazret-i Allâh gökleri şems ve kamer nûru ile münevver eyledi ve yerleri enbiyâ ve evliyâ ve ulemâ ve sulehâ nûruyla münevver eyledi. Ya'nî Hazret-i Azîz buyururlar ki bana olan eltâf-ı kerem⁶⁵ az kimseye⁶⁶ olmuşdur. Asrımda olan rûh-ı kuds sâhibleri benim sırrımda ser-gerdân-ı

49 Semâda seyr N: Semâa seyrân H

50 cemîisi N: dahî cümle S

51 cümle N: cümleye S, H, cümle İ

52 rûhânî N: seyr-i S

53 câizdir N: +zîrâ S, H, İ

54 Avâlim N: +Bu S

55 gayb-ı amâ N: gayb u amâ S, H, İ

56 kuds N: kudsi S, H

57 serâ N: serânın seyri S

58 guyûbât-ı mahfiyyât N: guyûbât u mahfiyyât S

59 beyân olur N: +bu hâlin zuhûru S

60 nûrâniyyete N: letâfet-i nûrâniyyeye S

61 için ki N: içündür S, için. Beyt H.

62 N: نور S

63 N: گر روی پاک و مجرد S, له روی پاک و مجرد H, گر روی پاک و مجرد İ

64 mazmûn-ı şerîfi N: kavî-i şerîfi S

65 eltâf-ı kerem N: eltâf u kerem S, H, eltâf-ı İlahiyye İ

66 az kimseye N: az kimesneye vâkı' H

hayrân⁶⁷ kalmışlardır. Hazret-i Mevlâ⁶⁸ buyurur: وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ [Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır. (Yûsuf, 12/76)] Sûfiyyûn⁶⁹ bu tevkîre neden lâyıkdır diyenin لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ [O yapacağından mes'ûl olmaz. (Enbiyâ, 21/23)] sikkîni ile dilin keserler.⁷⁰

Bu ay u gün bu yıldızlar bu geceler bu gündüzler

Bu yaz u kış u bu güzler⁷¹ benim emrimdedir yeksân

Leyl ü nehârın yaz ve [53^a] kışın⁷² devri ile erzâk-ı mahlûk⁷³ hâsıl olur. Hazret-i Allâh mahlûkâtın rızıkına Hazret-i Mikâîl'i müekkel etmiştir.⁷⁴ Kezâlik yeryüzünde bir kulunu Mikâîl'e mazhar-ı tâm etmiştir.⁷⁵ Hazret-i Azîz bu beytden⁷⁶ murâdı, mukassim-i erzâkım demeye işâretidir.⁷⁷

Çürümüş tenlere bir kez eger dirsem bi-iznî kum

Yalın ayak çü baş açık kamusu duralar üryân⁷⁸

Ya'nî enbiyâdan mu'cize sâdır olan evliyâdan kerâmet sâdır olur; evliyâdan kerâmet sâdır olan ehl-i istidrâcdan istidrâc sâdır olur.⁷⁹ Hazret-i Azîz buyururlar⁸⁰ ki eğer izhâr-ı kerâmet murâd etsem,⁸¹ Rabbim ihsân eder.⁸² إن الله عبادا لو اقسام على شئ لأبره⁸² [Allah'ın öyle kulları vardır ki bir şey üze-

67 ser-gerdân-ı hayrân N: gerdân u hayrân S

68 Hazret-i Mevlâ N: nitelim Hak Sübhânehû ve Teâlâ S

69 Sûfiyyûn N: İmdi âlim-i İllâhî olan kimse hakkında S, evvelki âlim-i sûfiyyûn H, +ednâ âlim-i sûfiyyûn İ

70 keserler N: +Kâle Eşref-zâde Rûmî kuddise sirruhu S

71 Bu yaz u kış u bu güzler N: Bu yaz u kışlar ile güzler S, Bu yaz u kış ile güzler H, Bu yaz u kış u güzler İ

72 Leyl ü nehârın yaz ve kışın N: Leyl ü nehârlara yazı kışın İ

73 mahlûk N: mahlûkât S, İ

74 müekkel etmiştir N: ta'yîn buyurmuşdur S, mahlûkât rızıkına Hazret-i Mikâîl'e emretmiştir H

75 Bu cümle S'de ve H'de yoktur.

76 Hazret-i Azîz bu beytden N: Azîz'in bu ebyâtdan S, H, İ

77 işâretidir N: +Ya'nî makâmı kutbiyyeti remzdür. Kâle Eşref-zâde Rûmî S.

78 Yalın ayak çü baş açık kamusu duralar üryân N: Başı açık yalın ayak duralar cümlesi üryân S, Yalın ayak ve baş açık kamusu duralar üryân H, Yalın ayak ve başı açık kamusu duralar üryân İ

79 Ya'nî enbiyâdan ... istidrâc sâdır olur N: Ya'nî enbiyâdan mu'cizeten sâdır olan evliyâdan kerâmeten sâdır olur; ehl-i istidrâcdan istidrâcen sâdır olur S, Ya'nî enbiyâdan mu'cizeten sâdır olur, evliyâdan kerâmeten sâdır olur, evliyâdan kerâmeten sâdır olan ehl-i istidrâcdan istidrâcen sâdır olur H, Nebiyy-i enbiyâdan mu'cizât sâdır olur, evliyâdan kerâmet sâdır olur, ehl-i istidrâcdan istidrâc sâdır olur İ

80 Hazret-i Azîz buyururlar N: Azîz buyurur S

81 murâd etsem N: murâd eylesem S, etsem İ

82 ان الله عبادا, ان الله عبادا لو اقسام لا بره, S, ان الله عبادا لو اقسام اعلم على الله لا بره, N: ان الله عبادا لو اقسام على شئ لا بره, ان الله عبادا, ان الله عبادا لو اقسام على شئ لا بد

rine yemîn etseler Allah o şeyi yerine getirir.] mazmûnu üzre yâhud mürde gönülleri, [لقنوا موتاكم لا اله الا الله⁸³ [Ölülerinize lâ ilâhe illallahı telkîn ediniz.] mazmûn-ı şerîfi üzre⁸⁴ telkîn-ı tevhîd ile ihyâ ederim demek olur.⁸⁵

Benim ilm-i ledünnümde⁸⁶ hezârân Hızır olur âciz

Benim her bir tecellimde⁸⁷ nice Mûsâ olur⁸⁸ hayrân

Ya'nî Hazret-i Hızır-veş ilm-i ledünde kâmil ve Hazret-i Mûsâ-veş tecellî-i Hak'da⁸⁹ vâsıl kimseler benim ilmimde âciz-i hayrân.⁹⁰ Tecellînin zerre vü şemmesin görmeyen bu esrâr-ı İlâhî'den⁹¹ nice idrâk edüp fenn-i harfi⁹² ne vechile anlasın. İlm-i ledünnînin fenni, bilâ harf ve lâ savt okunur,⁹³ anınçün bu fende meşhûrlar⁹⁴ [53^b] âciz ü hayrândır.⁹⁵ التجلى ما ينكشف القلوب من انوار الغيوب [Tecellî, gayblerin nurlarından kalblere açıldır.] dur. Ya'nî benim kalbime zuhûr iden envârın her birisi mütecellî⁹⁶ oldukda, Hazret-i Mûsâ-veş sultânlar hayrân-ı ser-gerdân⁹⁷ olurlar.⁹⁸

Cihân tılsımının bendi benim elimdedir şimdi

Benim bugün bu meydanda benimdir top ile çevgân

Hazret-i Allâh⁹⁹ rûy-ı zemîni Hazret-i Mikâîl mazhar-ı tâmmı olan bir velî kulundan hâlî etmez. Tasarruf-ı kevnîyyeye sebep etmişdir, bulutu yağmura¹⁰⁰ sebep ettiği gibi. Hazret-i Azîz kutbü'l-evtâd olduğuna işaret buyururlar; lâ teşbîh defterdâr mesâbesindedir.¹⁰¹ Kâle Aleyhî's-selâm;

83 إانشو موتاكم لا اله الا الله N: لقنوا موتاكم لا اله الا الله

84 üzre N: +mürde olan gönülleri S, +mürde gönülleri H, İ

85 demek olur N: demeyi murâd ederler. Kâle Eşref S, demek ola. Beyt İ

86 ledünnümde N: ledünnümünden H, İ

87 tecellimde N: tecellîmden H, İ

88 nice Mûsâ olur N: nice bin Mûsâları S, nice Mûsâlar H, nice bin Mûsâlar İ

89 Hak'da N: Hakk'a S, H, İ

90 âciz-i hayrân N: âciz ü hayrân olmuşdur S, âciz ü hayrân H; âciz ü hayrân olmuşlar da İ

91 İlâhî'den N: İlâhîdir S, H, İ

92 fenn-i harfi N: kün harfini S, İ

93 okunur N: okur İ

94 meşhûrlar N: müctehidler İ

95 hayrândır N: +Zîrâ S

96 mütecellî N: müncelî H

97 hayrân-ı ser-gerdân N: hayrân u ser-gerdân S, H, İ

98 olurlar N: +Kâle Eşref-zâde Rûmî kuddise sırruhu S, +Beyt İ

99 Hazret-i Allâh N: Hak sübhânehû ve teâlâ S

100 bulutu yağmura N: yelleri ve yağmuru arzda olan hayvânâtın zuhûruna S

101 Hazret-i Azîz ... defterdâr mesâbesindedir N: Hazret-i Azîz bu beyitle kutbü'l-aktâb olduğuna işaret buyurur bu mertebe lâ teşbîh defterdâr mesâbesindedir S, Hazret-i Azîz kutbü'l-ârifini'l-evtâd olduğuna işaret buyurur lâ teşbîh defterdâr mesâbesindedir H

ان فى امتى رجالا يحفظ الله اهل الفساد بهم و ينزل الرحمة لاجلهم و يمنع العذاب من قبلهم فى شوقاه¹⁰² اليهم من الناس فيفر الناس عنهم و يتعجبون الناس عندهم مجانين و ما فيهم من الجنون شئ الا انهم ابدال¹⁰³

[Ümmetim içerisinde öyle kimseler vardır ki Allah onlarla fesâd ehlini korur, onlar sebebiyle rahmet indirir, onlardan ötürü azâba engel olur. İnsanlar onlardan kaçır ve onlara şaşırırlar. İnsanlar nezdinde onlar mecnûndurlar ancak onlarda cünûndan eser yoktur. Onlar *abdâldir*.]

Benim şâhı bu meydânın benim kutbu bu devrânın

Benim cânı bu¹⁰⁴ cânânın benimle diridir her cân¹⁰⁵

Hazret-i Azîz¹⁰⁶ buyurlar ki bu beytden¹⁰⁷ zâhir olan budur ki¹⁰⁸ asrında kutbü'l-irşâd olmuşdur, kutbü'l-evtâd olduğu gibi.¹⁰⁹ Kutbü'l-evtâd¹¹⁰ lâ teşbîh defterdâra benzer, kutbü'l-irşâd [54^a] sâhib-i mühre benzer. Ervâh-ı sâlikîni râh-ı vuslata delâlet eder. İlm-i ledünnînin envân tâlib-i Hakk'a ta'lîm eder, ilm-i zâhirin envâi olduğu gibi ilm-i bâtının dahi kezâlik. Kâle'llâhu Teâlâ fi'l[1]-hadîsi'l-kudsiyyi;

ان علم الباطن هو سر من سرى اجعله فى قلب عبدى ولا يقف¹¹¹ عليه احد غيرى¹¹²

[Bâtın ilmi Benin sırrımdan bir sırdır. Onu bir kulumun kalbinde var ederim ve Benden başkası o ilme vâkîf olmaz.]

Ey püser ilm-i bâtın bi-lâ harf ve lâ savt okunur.¹¹³ Kâle Yahyâ bin Muâz;

الولى ريحان والله¹¹⁴ لا يشمه الا الصديقون

102 شوقا: N: فياشوقاه S

103 ابدال N: +Kâle Eşref-zâde kuddise sırruhu S, +Beyt İ

104 bu N: o S

105 Benim cânı ... her cân N: Benim her cânların cânı benimle dirilir her cân H

106 Hazret-i Azîz N: Hazret-i Pîr H

107 beytden N: ebyâtdan H, İ

108 Hazret-i Azîz ... budur ki N: Hazret-i Azîz bu beytle bunu remz-ider ki S

109 asrında ... olduğu gibi N: asırlarında kutbü'l-irşâd olmuşlardır kutbü'l-efrâd oldukları gibi kutbü'l-evtâd dahi olmuşlardır S, asrında kutbü'l-irşâd olmuşlar kutbü'l-efrâd olduğu gibi H, asrında kutub olmuşlar kutbü'l-efrâd olduğu gibi İ

110 Kutbü'l-evtâd N: Zîra kutbü'l-efrâd S, kutbü'l-efrâd H, İ

111 تقف N: لا يقف İ

112 من N: + غيرى S

113 Ey püser ilm-i bâtın bilâ harf ve lâ savt okunur N: Ya'nî ilm-i bâtın bir sırdır ki bilâ harf ve lâ savt krâat olunur S, Ya'nî sırr-ı ilm-i bâtın bilâ harf ve lâ savt okunur H, sırr-ı ilm-i bâtın sırrullâh, bilâ harf ve lâ savt okunur İ

114 ريحان الله N: ريحان الله S, H

[Velî fesleğen gibidir, onu sıddîklerden başkası koklayamaz.]

Evliyâullâhkelâmın¹¹⁵ tasdiketmeksaâdetdir, tekzîbetmekşekâvetdir.¹¹⁶

Benim Mansûr'u dâr iden benim ağyârı yâr iden

*Benim her vârı vâ eden benim her giden ve duran*¹¹⁷

Ya'nî Mansûr'u dâr eden¹¹⁸ ehl-i şer'di, ben dahi ehl-i şer'im. Nefs-i emmârem bana düşmen idi,¹¹⁹ ruhsat-ı şeriat ile ziyâfet-i şirb-i¹²⁰ tarîkat ile siyâset edüp nefsi bed-siyeh-rûyu¹²¹ yâr edüp onun nusretiyle mertebe-i kerâmete nâil olup emr-i Hak'la; var ol dediğim, var oldu; yok ol dediğim yok oldu. Mansûr'un¹²² ene'l-Hakiddiâsının sırrı¹²³ mertebe-i mukarrebîne¹²⁴ işâretidir. Zîrâ demiri¹²⁵ ateşe ilkâ etsen zamân-ı kalîlede¹²⁶ azîm harâret kesb edüp¹²⁷ ene'n-nâr diye da'vâ ider. Husûsan [54^b] da'vâsın dahi isbât eder, ammâ hakîkatte demirdir.¹²⁸ Bir şeyin iddiâsı hakîkati üzere olmaya, ol da'vâdan fâriğ olmak evlâdır ve mey-i aşkı¹²⁹ hazm etmek kemâldir.¹³⁰

Değilim oddan u sudan yâ toprakdan yâhud yelden

*Ben erken vâ idim erken henüz yok idi*¹³¹ bu ezmân¹³²

Ya'nî anâsır-ı erbaa ve mevâlîd-i selâse halk olmadan¹³³ evvel, âlem-i lâhût ve ceberût ve melekût¹³⁴ var idi. Âlem-i ervâhda rûhum mahlûk iken

115 Evliyâullâh kelâmın N: Evliyâullâhın kelâmını S

116 şekâvetdir N: +Kâle Eşref-zâde Rûmî kuddise sırruhu S

117 benim her giden ve duran N: benim emrimdedir ekvân İ

118 dâr N: ber-dâr S, H

119 idi N: olduğu halde S

120 şirb-i N: şiddet-i S, H

121 bed-siyeh-rûyu N: emmâreyi S, H

122 Mansûr'un N: Hazret-i Mansûr'un S, Mansûr İ

123 iddiâsının sırrı N: iddiâsından murâdı S, iddiâsında sırrı İ

124 mukarrebîne N: kurbiyyete S, H

125 demiri N: +bir S

126 kalîlede N: kalilde S, H, İ

127 edüp N: eder H, İ

128 demirdir N: +nâr değil S

129 mey-i aşkı N: demi H

130 Bir şeyin iddiâsı ... hazm etmek kemâldir N: +Hakikate muvâfık olmayan da'vâdan fâriğ olmak evlâdır, aşkın demini hazm etmek kemâldir. Kâle Eşref-zâde kuddise sırruhu S

131 yok idi N: yoğ-idi S

132 Bu beyit İ'de bulunmamakla birlikte şerhi mevcuttur.

133 olmadan N: olunmazdan S, olmadın H

134 âlem-i lâhût ve ceberût ve melekût N: âlem-i ceberût ve âlem-i melekût S, ceberût ve melekût İ

zemîn ve semâvât yok idi. Ya'nî rûhâniyyetim cismâniyyetime gâlibdir, nefis ve tabiât mahkûmdur.¹³⁵

*Zamansız bî-zamânım ben mekânsız bî-mekânım ben*¹³⁶

*Dü âlemde hemânım ben benim her gösteren gören*¹³⁷

Ya'nî erbâb-ı sülûke¹³⁸ âlem-i gaybdan bir nûr mütecellî¹³⁹ oldukda هُجْهَ [O'nun zâtından başka her şey yok olucudur. (Kasas, 28/88)] sırrının hâli¹⁴⁰ zuhûr eder. Bir âlem açılır ki ol âlemde zamân ve mekân leyl ü nehâr i'tibâr¹⁴¹ olmaz,¹⁴² kişi kendi vücûdun bulmaz. Bu mertebeye vâsıl olan iki cihânda himmeti bâlâdır.¹⁴³ Bu âlemi görendir gösteren, görmeyen ne gösterir,¹⁴⁴

من لم يبق لم يعرف¹⁴⁵ [Tatmayan bilmez.]

Görürsün sûretâ âdem benim emrimdedir âlem

*Melekler ve felekler*¹⁴⁶ hep bana mahkûmdur ins ü cân

Bendegân bendelikde sâdık olunca¹⁴⁷ kerem-i Hakk'a lâyük olur,¹⁴⁸ sıfât-ı¹⁴⁹ beşeriyet kuldân zâil olup تخلقوا باخلاق الرسول¹⁵⁰ [Resülün ahlâkı ahlaklanınız.]

135 Ya'nî rûhâniyyetim ... mahkûmdur N: Ya'nî rûhâniyyetim cismâniyyetime gâlib olmakla ahkâm-ı tabiât bende kalmamışdır, nefis ise tabiatın mahkûmudur. Kâle Eşref-zâde Rûmî S, Ya'nî rûhâniyyetim cismâniyyetime gâlibdir, nefis tabiatın mahkûmudur H, Ya'nî rûhâniyyetim cismâniyyetime gâlibdir, ya'nî tabiatın mahkûmu değildir diye eydür. Beyt İ

136 mekânsız bî-mekânım ben N: nişânsız bî-nişânım ben S, H

137 hemânım ben benim her gösteren gören N: hümâyım ben benim her gösteren ve gören S, imâmım ben benim devr eyleyen devrân İ

138 sülûke N: sülûk H

139 mütecellî N: tecellî İ

140 hâli N: hâleti H

141 i'tibâr N: ihtiyâr H

142 olmaz N: olunmaz S, H

143 Bu mertebeye ... bâlâdır N: Bu mertebeye vâsıl olanın himmeti iki cihânda dahî bâlâdır S, Bu mertebeye vâsıl olan iki cihânda himmet bula der H

144 Bu âlemi ... ne gösterir N: Bu âlemde gören nedir ve gösteren görünen ne gösterir ve ne görür, bu mertebeye vâsıl olmayan bunu bilmez; zîrâ S, Bu âlemde görendir göster[en] görünen gösterir H

145 من لم يبق لم يعرف N: + -dir. Kâle Eşref-zâde Rûmî S

146 Melekler ve felekler N: Feleklerle melekler İ

147 Bendegân bendelikde sâdık olunca N: Hak Sübhânehü ve Teâlâ'nın bendeleri bendelikde sâdık olmakla S

148 olur N: +olurlar, ya'nî S

149 sıfât-ı N: sıfat-ı S, İ

150 الرسول N: الله S, H

sırrına mazhar olur.¹⁵¹ [55^a] *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* [Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. (Bakara, 2/30)] devletine nâil olur.¹⁵² الولد سر ابيه. [Çocuk babasının sırrıdır.] mısâdâkıncı ibn-i Âdem olur. Hazret-i Allâh¹⁵³ hadîs-i kudsisinde buyurur:

لا يزال العبد يتقرب إليّ بالنوافل حتى احبه فإذا احبته كنت له سمعا و بصرا و لسانا و يدا و رجلا و بي يسمع و بي يبصر و بي ينطق و بي يبطش و بي يمشى¹⁵⁴

[Kulum bana nevâfille yaklaştırmaya devam eder tâ ki ben onu severim. Onu sevdiğim zaman işiten kulağı, gören gözü, söyleyen dili, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle söyler, benimle tutar ve benimle yürür.]

Ya'nî muhabbet rızâdan ibâretidir. Hazret-i Mevlâ râzı olduğu kulu yüzünden¹⁵⁵ izhâr-ı kudret eder,¹⁵⁶ mazhar-ı kudret olanlara ins ü cin, melek ü felek mahkûm olsalar baîd olmaz.¹⁵⁷

*Sanurlar*¹⁵⁸ *Eşrefoğlu'yam ne Rûmî'yem ne İznîki*

Benim ol dâimü'l-bâki göründüm sûretâ insân

Ya'nî neş'e-i insân iki kısımdır,¹⁵⁹ biri cisim ve biri rûhdur. Cisim unsûrîdir,¹⁶⁰ fenâ bulur, hâk olur; ammâ rûhun neş'esi bekâ üzeredir, fenâ bulmaz. Anınçün¹⁶¹ sûret-i insânda göründüm, eger sûret-i hayvânda görüneydim,¹⁶² كنت ترايا emriyle muhâtab olurum.

Eyyühe'l-ihvân ve'l-yârân, hadîs-i kudside buyurur Hazret-i Rahmân,¹⁶³ الانسان سرى و انا سره [İnsan benim sırrımdır ve Ben onun sırrıyım.] kavli üzere kul ile Mevlâ beyninde bir sır var;¹⁶⁴ ammâ biz ol sırra mahrem ol-

151 olur N: + olurlar S

152 olur N: olurlar S

153 Allâh N: Hak Teâlâ S

154 لا يزال العبد يتقرب إلى بالنوافل حتى احبه فإذا احبته كنت له سمعا و بصرا و لسانا و يدا و رجلا و بي يسمع و بي يبصر و ما زال عبدي تقرب إلى بالنوافل حتى احبه فإذا احبته فكنت سمعه الذى يسمع بي: N و بي ينطق و بي يبطش و بي يمشى S, H, İ و بصره الذى يبصرينى و يده الذى يبطش بي و برجله الذى يمشى بها

155 yüzünde N: yüzünde H

156 izhâr-ı kudret eder N: kudretini izhâr eder S

157 olmaz N: +Kâle Eşref-zâde Rûmî kuddise sırruhu S

158 Sanurlar N: Sanursın H, Sanursız İ

159 iki kısımdır N: iki kısma münkasimdir S

160 Cisim unsûrîdir N: Cism-i unsûrî S, cisim unsurdur H

161 Anınçün N: +Bu sebebden Hazret-i Aziz kuddise sırruhu buyurur ki S

162 كونوا ترايا N: كنت ترايا S, H, İ

163 Hazret-i Rahmân N: Hak Sübhânehü ve Teâlâ hadîs-i kudsisinde buyurur ki S

164 kul ile Mevlâ beyninde bir sır var N: Hak Sübhânehü ve Teâlâ ile insân-ı kâmil beyninde bir sır vardır ki S, kulu ile Mevlâ beyninde bir sır var H, İ

madık.¹⁶⁵ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ [Muhakkak ki, Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. (Tîn, 95/4)] saâdetine vâsıl olduk,¹⁶⁶ ammâ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ [Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik. (Tîn, 95/5)] berzahından halâs bulmadık.¹⁶⁷ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. (Tîn, 95/6)] pendî¹⁶⁸ ile [55^b] mütenebbih olmadık. أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ [Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (A'râf, 7/172)] âleminde olan ahde vefâ edemedik. Kesâfet-i unsûriyye ve kelimât-ı nefsâniyye ile şeb-i hayretde kaldık. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ [Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. (İsrâ, 17/70)] ikrâmında kusûr etdik.¹⁶⁹ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً [Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. (Bakara, 2/30)] devleti talebinde¹⁷⁰ tekâsül eyledik.¹⁷¹ Ammâ Allâh celle celâluhû ve Resûlullâh aleyhi's-selâm hazerâtını ziyâdesiyle¹⁷² severiz. احب [من] المرء مع [Kişi sevdiğiyle beraberdir.] ile saâdet-i sermedî ve izzet-i ebедî umarız. Yâ Rab cümlemizi lâyük eyle. Âmîn. Sene 1225 Fi 27 Ş[a'bân]¹⁷³

Kaynakça

- Akkuş, Mehmet, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhi)'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1998.
- Baz, İbrahim, *Abdülehad Nûri-i Sivâsi*, İstanbul: İnsan Yay., 2007.
- Birdoğan, Nejat, "Hasandede Kasabası ve Hasan Dede", *Alevi Kaynakları*, I, İstanbul: Kaynak Yay., 1996.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Siir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000.
- Çakır, Adalet, *Mehmet Rif'at Efendi'nin "Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye" Adlı Eseri Işığında*

165 olmadık N: olmak H

166 vâsıl olduk N: nâil olmadık S

167 لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم saâdetine ... bulmadık N: +ve dahî S, لقد خلقنا الانسان سırri ve dahî ثُمَّ رددناه اسفل سافلين ammâ berzahından halâs bulmadık H

168 pendî N: bendi S, İ

169 خليفة N: -H

170 devleti talebinde N: devletini talebde İ

171 eyledik N: etdik S, H

172 Ammâ Allâh ... ziyâdesiyle N: Ancak Allâh'ı ve Resûlü'nü S, Ammâ Allâh'ı ve Resûlü'nü H, İ

173 احب [من] المرء مع ... Sene 1225 N: احب اليه المرء مع من احب saâdet-i sermedî ve izzet-i ebедiyyeye Bârî cümlemizi lâyük eyleye. Âmîn sümme âmîn. Temmet. Sene 1309 S, احب [من] المرء مع من احب saâdet-i sermedî ve izzet-i ebедiyye cümlemizi lâyük eyleye. Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn. Evhadüddîn Tekyesi şeyhi Hüseyin Efendi hazretinin şerhidir H, احب [من] المرء مع من احب saâdet-i sermedî ve izzet-i ebедine Yâ Rab cümlemizi lâyük eyle. Âmîn Yâ Rabbe'l-âlemîn ve yâ Hayre'n-nâsirîn. Bu kaside[y]li Havsa[a]l'da Tarîk-ı Sa'diyye meşâyihlerinden eş-şeyh İbrâhim Efendi merhûm şerh buyurmuşlardır. Tahrîr fi 5 C[emâziyelevvel] sene 1237. Sevvedehû el-fakr attâr es-seyyid dervîş Hamza be-tarik-ı Nakşebendî gaferallâhu lehu İ

- Anadolu'da Kadirlik* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Çaldak, Süleyman, "Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtı'l-Ulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XV, sayı: 2, Elazığ 2005, s. 115-146.
- Çaylıoğlu, Abdullah, *Niyâzi-i Mısri Şerhleri*, İstanbul: İnsan Yay., 1999.
- Duru, Rafiye, *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzi-i Mısri Divânı*, Ankara: Akçağ Yay., 1998.
- Erdoğan, Mustafa, "Niyâzi-i Mısri Şerhleri", *Dergâh*, sayı: 71, 1996, s. 15-17.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, "Niyâzi-i Mısri", *Şarkiyat Mecmuası*, VII, İstanbul 1972, s. 183-226.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Alevî Bektaşî Nefesleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Güneş, Mustafa, *Eşrefoğlu Rûmî Divânı* (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Ankara 2000.
- İpekten, Haluk, "Gazel Şerhi Örnekleri II", *Türk Dili*, sayı: 415-417, Ankara 1986, s. 260-290.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, İstanbul: Dergâh Yay., 2011.
- Keleş, Hafize, *Selâhaddin-i Uşşâki ve Türkçe Tasavvufi Şiir Şerhleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Kemikli, Bilal, "Kuşdiyle Konuşmak-Süfi Şairi Anlamak", *Dergâh*, XXXI/244, Haziran 2010, s. 14-17.
- Köstendilli Süleyman Şeyhi, *1001 Süfi Bahrü'l-Velâye*, haz. Sezai Küçük-Semih Ceyhan, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2007.
- Kurnaz, Cemal, Mustafa Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara: Akçağ Yay., 2001.
- Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yay., 1997.
- Mermer, Ahmet, "Eşrefoğlu ve Bir Şathiyyesinin Şerhi", *Millî Folklor*, VII/53, Bahar 2002, s. 106-113.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, I-V, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006.
- Özmen, İsmail, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, I-V, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.
- Sâdık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Aliye)*, haz. İrfan Gündüz, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, haz. Adnan İnce, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2005.
- Saraç, M. A. Yekta, "Divan Tahlillerine Dair", *İlmi Araştırmalar*, sayı: 8, 1999.
- _____, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi* (ed. Talât Sait Halman vd.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.
- Seyyid Seyfullah, *Divan-ı Seyyid Seyfullah; Mi'râcü'l-Mü'min*, Dersaadet: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1329.
- Şah İsmail Hatâi Külliyyatı, haz. Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.

- Şemseddin Sâmî, “Havsa”, *Kamûsü'l-A'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1308, III, 1998.
- Şengel, Ali Rıza, *Türk Müsîkisi Klâsikleri İlâhiler*, haz. Yusuf Ömürlü, III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1981.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, haz. Abdülkadir Özcan, IV, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Şimşek, Selami, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yay., 2008.
- Tezkire-i Safâyi*, haz. Pervin Çapan, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 2005.
- Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâili*, haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, I-II, Ankara: Bizim Büro Yay., 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Şathiye”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.
- Uzun, Mustafa, “İlâhî”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000.
- Yılmaz, Ozan, “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *TALİD*, V/9, 2007, s. 271-304.
- Yücer, Hür Mahmut, *Şeyh Sa'deddîn Cebavî ve Sa'dilik*, İstanbul: İnsan Yay., 2010.
- Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch Konvente und Ihre Scheiche (Mecmu'a-ı Tekâyâ)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, yy., 1980.